

Percepcija studenata o raširenosti i posljedicama indirektnih oblika nasilja

Ožegović, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:024792>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE**

**JELENA OŽGOVIĆ
DIPLOMSKI RAD**

**PERCEPCIJA STUDENATA O
RAŠIRENOSTI I POSLJEDICAMA
INDIREKTNIH OBLIKA NASILJA**

Zagreb, lipanj 2018.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
(ZAGREB/PETRINJA/ČAKOVEC)**

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Jelena Ožegović

**TEMA DIPLOMSKOG RADA: Percepcija studenata o
raširenosti i posljedicama indirektnih oblika nasilja**

MENTOR: Izv. prof. dr. sc. Vesna Vesela Bilić

Zagreb, lipanj 2018.

Sažetak	1
Summary	2
1. UVOD	3
2. VRŠNJAČKO NASILJE I ZLOSTAVLJANJE	4
4. VRŠNJAČKI KRUG NASILJA	8
5. OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA	9
6. IZRAVNI OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA	10
6.1. TJELESNO NASILJE	10
6.2. VERBALNO NASILJE	11
6.3. SEKSUALNO NASILJE	12
7. INDIREKTNI OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA	13
7.1. RELACIJSKO NASILJE	13
7.1.1. Oblici relacijskog nasilja	14
7.1.2. Spolne razlike i prevalencija relacijskog nasilja	15
7.1.3. Sudionici relacijskog nasilja	16
7.1.4. Posljedice relacijskog nasilja	18
7.2. ELEKTRONIČKO VRŠNJAČKO NASILJE	19
7.2.1. Oblici elektroničkog vršnjačkog nasilja	20
7.2.3. Sudionici elektroničkog nasilja	22
7.2.4. Posljedice elektroničkog nasilja	23
8. PREVENCIJA INDIREKTNIH OBLIKA VRŠNJAČKOG NASILJA	24
8. 1. Uloga škole i učitelja u suzbijanju i prevenciji indirektnih oblika nasilja	24
8. 2. Uloga roditelja/skrbnika u suzbijanju i prevenciji indirektnih oblika nasilja	25
8. 3. Uloga učenika/ica u suzbijanju i prevenciji vršnjačkih indirektnih oblika nasilja	27
9. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	28
9.1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	28

9.1.2. Cilj istraživanja	28
9.1.3. Istraživački problemi.....	28
9.1.4. Ispitanici.....	28
9.1.5. Instrumenti istraživanja.....	29
9.1.6. Način provođenja istraživanja.....	30
9.2. REZULTATI I RASPRAVA	30
9.2.1. Rezultati korelacijske analize.....	35
10. ZAKLJUČAK.....	40
LITERATURA:	42
11. PRILOZI	52
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA	52

Sažetak

Cilj ovoga istraživanja je utvrditi učestalost počinjenja i izloženosti relacijskom i elektroničkom nasilju te njihovu povezanost sa zadovoljstvom života (zadovoljstvo samim sobom, zadovoljstvo obitelji, zadovoljstvo prijateljima i zadovoljstvo socijalnim mrežama) i neugodnim osjećajima koje su proživjeli zbog postupaka svojih vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života.

U istraživanju je sudjelovalo 100 studenata Sveučilišta u Zagrebu, a prosječna dob ispitanika bila je 22,68 godine. Najviše ispitanika na ljestvici izloženosti relacijskom nasilju izjasnilo se da je netko širio 'tračeve' o njima, odnosno ogovarao ih, te širio o njima ružne priče. Njih 14% doživjelo je to često, a 66% ponekad. Što se tiče izloženosti elektroničkom nasilju, 6% ispitanika je često bilo uznemiravano anonimnim, prijetećim i uvredljivim porukama putem društvenih mreža, a 48% ponekad. Najviše ispitanika na ljestvici počinjenja relacijskog nasilja, njih 5%, također priznaje da su često tračali, odnosno ogovarali, te ružno pričali, a ponekad je to činilo njih 60%. Što se tiče počinjenja elektroničkog nasilja, 3% ispitanika priznaje često pisanje ružnih komentara na društvenim mrežama, a 7% ponekad.

Žrtve nasilja su češće i počinitelji nasilja ($r=0.40$; $p<0.01$), manje su zadovoljne općenito životom ($r= -0.325$; $p<0.01$), obitelji ($r= -0.278$; $p<0.01$) i prijateljima ($r= -0.342$; $p<0.01$) te doživljavaju negativnije osjećaje ($r=0,703$; $p<0.01$) poput tuge, odbačenosti, manjka samopouzdanja i uvrijeđenosti zbog postupaka svojih vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Počinitelji indirektnih oblika nasilja također su manje zadovoljni svojim trenutnim životom ($r=-0.277$, $p<0.01$), prijateljima ($r= -0.332$, $p<0.01$) i obitelji ($r= -0.252$, $p<0.05$), ali ne postoji statistički značajna povezanost između počinitelja i neugodnih osjećaja zbog postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja.

Zbog ozbiljnih kratkoročnih i dugoročnih posljedica za psihičko i emocionalno zdravlje, potrebno je raditi na prevenciji ovih prikrivenih oblika nasilja.

Ključne riječi: *vršnjačko nasilje, vršnjački krug nasilja, relacijsko nasilje, elektroničko nasilje, prevencija indirektnih oblika nasilja*

Summary

The aim of this research is to determine the frequency of perpetration and exposure to relational and electronic violence and their relation to satisfaction with life (self-satisfaction, family satisfaction, contentment with friends and satisfaction with social networks) and to unpleasant feelings they have experienced because of the behaviours of their peers during elementary and high school education.

The research included 100 students from the University of Zagreb, whose average age was 22.68 years. On the scale of exposure to relational violence, the majority of the respondents responded that someone gossiped them, spread ugly stories and badmouth about them. This happened often to 14% of respondents, and sometimes to 66%. Regarding the exposure to electronic violence, 6% of respondents were often disturbed by anonymous, threatening and offensive messages on social networks, and 48% sometimes. On the scale of committing relational violence, the majority of respondents - 5% - said that they often gossiped, talked ugly and spread badmouth, and 60% of them did it from time to time. Regarding the perpetration of electronic violence, 3% of respondents said they often made bad comments on social networks, and 7% from time to time.

Victims of violence more often commit violence ($r=0.40$; $p<0.01$), are less satisfied with life ($r= -0.325$; $p<0.01$), their families ($r= -0.278$; $p<0.01$) and their friends ($r= -0.342$; $p<0.01$), and experience more negative feelings ($r=0.703$; $p<0.01$) such as sadness, rejection, lack of self-confidence and being insulted by the practices of their peers during elementary and high school education. The perpetrators of indirect forms of violence are also less satisfied with their current lives ($r=-0.277$, $p<0.01$), friends ($r= -0.332$, $p<0.01$) and family ($r=-0.252$, $p<0.05$.) but there is no statistically significant association between perpetrators and unpleasant feelings due to peer behaviour during elementary and secondary education.

Due to the serious short-term and long-term consequences for mental and emotional health, it is necessary to work on the prevention of these covert forms of violence.

Key words: peer violence, peer circle of violence, relational violence, electronic violence, prevention of indirect forms of violence

1. UVOD

U današnje vrijeme nasilje je sve aktualnija tema. Kao društvo uočili smo važnost tog problema te se sve više o njoj priča u medijima usprkos tome što stručnjaci već duži niz godina upozoravaju da se premalo čini kako bi se spriječilo nasilje.

Postoji više oblika nasilja, a jedno od njih je vršnjačko nasilje koje se odražava na tjelesno zdravlje, psihički i intelektualni razvoj te razvoj socijalnih vještina i sposobnosti. Djeca promatraju oko sebe, osobno doživljavaju obiteljske svađe, gledaju puno televizijskog programa koji je često neprimjeren dječjem uzrastu i dosta vremena nekontrolirano provode na društvenim mrežama. Vršnjačko nasilje nije nepoznat pojam i događa se češće nego što se to misli. Svako dijete može biti izloženo nekom obliku nasilja, bilo kao žrtva, napadač ili promatrač.

Već duže istraživano, lakše prepoznatljivo i uočljivo je direktno nasilje koje se odnosi na tjelesno, verbalno i seksualno nasilje. U ovom radu posebnu pozornost pridajemo indirektnim oblicima nasilja među djecom, a to su relacijsko i elektroničko nasilje. Ovi oblici su također poznati kao prikriveni oblici nasilja jer se teže uoče, a na žalost sve su prisutniji među djecom. Bitno je znati prepoznati žrtve nasilja i razloge zbog kojih su baš te osobe podložne da budu meta nasilnika te kako to nasilje utječe na žrtvu, napadača, ali i promatrača.

Zbog raširenosti i ozbiljnosti problema vršnjačkog nasilja, važno je da se u prevenciju uključi škola, učitelji, roditelji i cijela zajednica. Nasilje ostavlja posljedice na psihičko i emocionalno stanje svih sudionika, što se odražava na njihovo zadovoljstvo životom općenito, zadovoljstvo obitelji, samim sobom i prijateljima.

2. VRŠNJAČKO NASILJE I ZLOSTAVLJANJE

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2006 prema Bilić i sur. 2012, str. 2) definirala je zlostavljanje kao:

„Svaki oblik tjelesnog i/ili emocionalnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći.“

Kao osnovne vrste zlostavljanja navode se tjelesno ili tjelesno zlostavljanje, zanemarivanje, emocionalno te spolno ili seksualno zlostavljanje. Postoje i posebne vrste zlostavljanja, a to su: fetalno zlostavljanje, *Shaken Baby Syndrome*, svjedočenje nasilju u obitelji, manipulacija djecom pri razvodu, nasilje među vršnjacima, medijsko nasilje, nasilje putem suvremenih tehnologija i Münchhausenov sindrom preko posrednika (Bilić i sur. 2012).

U ovome radu više pažnje će se posvetiti nasilju među djecom. Ono nije novost; tisuće djece odlazi u školu ispunjeno strahom i nemirom ili čak glume bolest kako bi barem taj dan izbjegli ismijavanje ili napade druge djece (Coloroso, 2004).

Primjeri nasilništva prenose se usmenom predajom jer mnogi odrasli imaju svoja vlastita iskustva iz vremena pohađanja škole, ali možemo također i u književnim djelima i novinskim člancima uočiti da su neka djeca često i namjerno uznemiravana te napadana od strane ostale djece (Olweus, 1998). Tek je 1970-tih godina u Švedskoj započelo sustavno promatranje vršnjačkog nasilja kada je švedski doktor Heinemann zabilježio svoja promatranja na školskom igralištu među skupinom djece. To je bilo prvo istraživanje nasilja među školskom djecom koje je nazvao *mobbing* (Rivers i sur., 2007). Kasnije, 1980-tih i ranih 1990-tih, pobuđuje se zanimanje za ovu temu i u drugim zemljama poput Japana, Engleske, Nizozemske, Kanade, SAD i Australije. Prvu definiciju nasilja među vršnjacima dao je Dan Olweus koji je popratio istraživanje doktora Heinemanna i prvi definirao nasilje među vršnjacima: „učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika.“ (Olweus,

1998, str. 19). Negativan je postupak, objašnjava autor, „kada netko hotimično zadaje, ili nastoji zadati, ozljedu ili neugodnost drugome“ (1998, str. 19). Može se izvesti riječima, to jest verbalno (npr. prijetnjama i ruganjem), tjelesnim dodirima poput udaranja, guranja, štipanja, ograničavanja kretanja) ili to može biti pravljenje grimasa, prostački pokreti i namjerno isključivanje iz skupine. Da bi se neki negativni postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati više puta i tijekom dužeg vremenskog perioda. Nasilništvo može dolaziti od strane pojedinca (počinitelja) ili skupine, a meta može biti pojedinac (žrtva) ili skupina. Ako se upotrebljava pojam nasilništva, potrebno je postojanje asimetričnosti snaga između dvoje učenika. Žrtve nasilja se teže brane i donekle su bespomoćne u odnosu prema učeniku koji ih zlostavlja (Olweus, 1998).

„Nasilništvo je svjesna, željena i namjerna neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti, izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju i stvoriti zastrašenost.“ (Coloroso, 2004, str. 33). Nije bitno je li to unaprijed osmišljeno ili nije, bilo to svima očigledno ili ne, lako uočljivo ili prikriveno, nasilništvo uključuje nesrazmjernu moć, namjeru da se povrijedi druga strana, ponavljanje agresije. Međutim, Coloroso naglašava i četvrti element koji se zove prestravljenost to jest sustavno nasilje koje se koristi kako bi se zastrašila i druga djeca i tako održala uloga dominacije, jer žrtva postaje toliko bespomoćna da su male šanse da uzvratiti ili kaže nekome za nasilništvo. Bujan Flander (2005) nasilje među djecom definira kao često i namjerno uznemiravanje, napadanje ili ozljeđivanje drugog djeteta, koje se ne može obraniti od jednog djeteta ili više djece, uz pomoć prijetnji, tjelesnih napada, uništavanja stvari, odbacivanja, ruganja, ogovaranja i uzimanja stvari, a često se koriste i ružni komentari o djetetovoj obitelji. Uzelac, Bognar i Bagić još nadodaju da je nasilje „svaki onaj postupak koji razara, ugrožava, oštećuje i ponižava ljudsko biće“ (1994, str. 6).

3. UČESTALOST NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA

Učestalost nasilja među vršnjacima s obzirom na zemlju ispitivanja razlikuje od države do države. U Pakistanu je provedeno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1.752 učenika, u kojem se 28,6% djevojčica i 17,9% dječaka izjasnilo kao žrtve, 46,6% djevojčica i 72,6% dječaka izjasnilo se kao počinitelji, a kao proaktivne žrtve (osobe koje su žrtve, ali i počinitelji) izjasnilo se 46,4% djevojčica i 72,6% dječaka (Karmaliani i sur. 2017). Visoku stopu tjelesnog nasilja imaju Brazil (42,3%), Argentina (23,5 %), Ekvador (21,9%) i Dominikanska Republika (21,8 %) (Aguilera, Muñoz i Orozco, 2007; prema Treviño Tijerina i sur. 2014). Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika (The Health Behavior in School-Aged Children, HBSC) proveo je istraživanje 2005. i 2006. godine u 40 država na reprezentativnom uzorku od 202.056 učenika u dobi od 11 do 15 godina. Počiniteljem se izjasnilo 10,7% (N=221,192) učenika, a kao žrtve nasilja izjasnilo se 12,6% (N= 24,919) učenika, te kao proaktivne žrtve 3.6% (N=7,138) učenika. Kao žrtva, počinitelj ili proaktivna žrtva u Litvi se očitovalo 8,6% dječaka i 35,8% djevojčica, a u Švedskoj 45,2% dječaka i 4,8% djevojčica. Dječaci su u svim državama u većoj mjeri počinitelji nasilja (Craig 2009). U Švedskoj, 5% učenika u dobi od 15 do 18 godina, očitovalo se kao žrtve elektroničkog nasilja i 4% kao počinitelji (Laftman i sur., 2013).

Rigby (2006) iznosi da je veća vjerojatnost da djevojčice budu zlostavljane od strane dječaka i djevojčica, dok su dječaci zlostavljani većinom od dječaka. Vršnjačko nasilje najčešće se događa od 4. do 8. razreda osnovne škole (Bilić i Karlović, 2004.; Bujan Flander, 2005). Izravni oblici nasilja među djecom opadaju s dobi, ali nažalost učestalost indirektnih oblika (relacijskog i elektroničkog) vršnjačkog nasilja raste (Archer i Cote, 2005).

Kada se radi o traženju pomoći u okolini, rezultati pokazuju da bi 50% djece razgovaralo s roditeljima o nasilju, 20% djece razgovaralo bi s prijateljima, braćom ili sestrama a 17% do 41% (ovisno o dobi i spolu) nikome ne bi prijavilo doživljeno nasilje (Limber, 2013; prema Reić Ercegovac, 2016).

Olweus (1998) iznosi činjenicu da se nasilje bez svake sumnje najviše događa u školi, a u manjoj mjeri na putu iz škole i do škole. Bujan Flander (2005) još dodaje da se nasilje događa u školskim WC-ima, na hodnicima i u ostalim prostorijama gdje nastavnici ne mogu intervenirati. Mjesto stanovanja, bio to grad ili selo, te veličina škole ili razreda u odnosu na učestalost nasilja ne igraju važnu ulogu i razlika je zanemariva (Olweus, 1998).

Istraživanje Instituta za društvena istraživanja 2008. godine u Zagrebu pokazuje da se 25% djevojčica i 28% dječaka u dobi od 13 godina očitovao kao žrtve nasilja. Na pitanje jesu li zlostavljali druge u proteklih mjesec dana, 22% djevojčica i 39% dječaka dalo je potvrđan odgovor (Marušić i Pavin Ivanec, 2008.).

Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika (HBSC) provelo je istraživanje 2013. i 2014. u 40 zemalja, uključujući Hrvatsku, na reprezentativnom uzorku od 5.741 učenika. U dobi od 11 godina, 8% dječaka i 5% djevojčica izjavilo je da su bili žrtve nasilja najmanje dva puta u proteklih nekoliko mjeseci. Počiniteljima se očitovao 5% dječaka i 2% djevojčica. U dobi od 13 godina, unazad nekoliko mjeseci žrtve nasilja je bilo 11% dječaka i 8% djevojčica. Počiniteljima se očitovao 12% dječaka i 5% djevojčica. U dobi od 15 godina unazad dva mjeseca kao žrtvama nasilja očitovao se 7% dječaka i 8% dječaka. Kao počiniteljima se očitovao 10% dječaka i 4% djevojčica (Pavić Šimetin i sur., 2016).

Wang i sur. (2009) proveli su istraživanje u SAD-u na reprezentativnom uzorku od 7.508 učenika. Tjelesno nasilje doživljava 12,8% učenika, verbalno 36,5%, relacijsko 41,0% i elektroničko 9,4%. Velki i Vrdoljak (2013; prema Reić Ercegovac, 2016) iznose da se 27% ispitanika očitovao kao žrtve verbalnog nasilja, 24% tjelesnog nasilja i 6,5% elektroničkog nasilja.

Pregledom literature i istraživanja, nasilje među djecom je duži niz godina postojano, svakako treba naglasiti da je važno poznavanje ove teme i pravilan rad na prevenciji. Rezultati variraju zbog različitog definiranja nasilja među djecom i prikupljanja podataka (Bilić i sur. 2012).

4. VRŠNJAČKI KRUG NASILJA

Vršnjački krug nasilja razvio je Dan Olweus kako bi pomogao roditeljima i učiteljima u lakšem uočavanju i suzbijanju nasilja među vršnjacima. Počinitelji mogu biti i dječaci i djevojčice, dječaci su skloniji direktnim oblicima nasilja, a djevojčice indirektnim oblicima nasilja. „Nasilnici postoje u svim veličinama i oblicima“ (Coloroso, 2004, str. 31), no može ih se izdvojiti po ponašanju. Oni su ti koji započinju nasilništvo i imaju aktivnu ulogu u krugu nasilja. Nedostaje im empatije, vole kontrolu i moć nad drugima (Bujan Flander, 2005), uvijek pronadu način da uznemire žrtvu koja je zbog nečega ranjiva ili drugačija (boja kože, nacionalnost, izgled, povučенost, nesigurnost, pasivnost, nedostatak samopouzdanja, malo prijatelja) (Bujan Flander, 2005). Počinitelja podržavaju takozvani sljedbenici ili pomoćnici, njihova uloga je aktivna, ali oni ne započinju nasilje. Pristaše ili pasivni počinitelji su djeca koja podržavaju nasilje, ali ne sudjeluju aktivno. Potencijalni počinitelji ili pasivni pristaše su osobe kojima se sviđa nasilje, ali ne pokazuju otvoreno da podržavaju nasilje, oni čine publiku i smiju se žrtvi. Neangažirani promatrači su oni koji gledaju, ali ne zauzimaju stajalište. Mogući branitelji su oni koji ne vole nasilje i misle da treba pomoći, ali ne pomažu. Jedini koji pokušavaju pomoći žrtvi i ne odobravaju nasilje su branitelji žrtve (Olweus, 2001; prema Coloroso 2004).

Promatrači su prisutni u više od 85% slučajeva vršnjačkog nasilja, u 81% slučajeva su poticali nasilje a u 48% slučajeva su bili aktivni sudionici (Pelper i Craig, 1999; prema Coloroso, 2004). Samo promatranje nasilja utječe na djecu, jer postoji mogućnost da postanu neosjetljivi na okrutnost te će vjerojatno i sami početi imitirati počinitelja ga njegova publika čini još popularnijim i moćnijim u društvu.

Reaktivni počinitelj nasilja ili provokativne žrtve su djeca koja su žrtve, ali i počinitelji nasilja. Zlostavljani su od strane vršnjaka, ali često znaju provocirati zbog čega dolazi do sukoba. Ponekad su hiperaktivni i nemirni, znaju biti nagle ćudi pa uzvraćaju počinitelju. Usprkos činjenici da su i sami žrtve, iskaljuju svoj bijes zbog toga na slabijim učenicima (Olweus, 1998). Nasilje stvara nesigurnu atmosferu u kojoj se djeca osjećaju prestrašeno. Važno je raditi na prevenciji, stvaranju tople

atmofere, empatiji, hrabrosti i poticanju djece na odgovorno ponašanje kako bi se započelo prekidanje vršnjačkog kruga nasilja (Coloroso, 2004).

5. OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA

Nasilje je prvi podijelio Olweus (1998) na izravno i neizravno nasilništvo. Pod izravnim nasilništvom se podrazumijeva otvoreni napad na žrtvu, a pod neizravnim je to oblik društvene izolacije i namjernog isključivanja iz skupine. Garrett (2003) zadirivanje, udaranje ili zastrašivanje svrstava u direktno nasilje, a isključivanje iz grupe, ogovaranje ili manipuliranje svrstava u indirektno oblike nasilja.

Bilić i sur. (2012) su podijelili nasilje među vršnjacima na tjelesno (udaranje rukama ili nogama, ozljeđivanje, guranje, štipanje i namjerno oštećivanje žrtvine imovine), verbalno (nasilje riječima kako bi se druga osoba osramotila ili osjećala povrijeđeno uz pomoć ismijavanja i pogrđnih naziva), relacijsko (uvjeravanje vršnjaka od strane jednog ili više počinitelja „da isključe ili odbace žrtvu, s namjerom da se prekinu njeni socijalni odnosi“ (Mount, 2005; prema Bilić i sur. 2012), seksualno (neprijemljivi komentari, neželjeni tjelesni kontakt sa seksualnom konotacijom koji stvaraju drugoj osobi neugodu), ekonomsko i kulturalno nasilje među vršnjacima. Kulturalno nasilje obično podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi dok ekonomsko nasilje uključuje krađu i otimanje novca ili stvari (Buljan Flander i Kovačević, 2005). Coloroso (2004) dijeli nasilje na verbalno, tjelesno i nasilje kroz odnose, ali naglašava kako djeca često koriste više oblika nasilja kako bi jače povrijedili i ponizili drugu osobu.

Tehnologija je kontinuirano napredovala, time i komunikacija i interakcija među djecom. Elektronički mediji omogućili su da se „svakodnevno nasilje među djecom širi i na virtualni prostor kreirajući tzv. elektroničko nasilje“ (Strabić i Milaković, 2016). Elektroničko nasilje je „namjerno i opetovano nasilno postupanje usmjereno prema djetetu putem računala, mobilnih uređaja i drugih informacijskih i komunikacijskih medija“ (Patchin i Hinduja, 2015; prema Strabić i Milaković, 2016). Djeca koriste tehnologiju kako bi vrijeđala, prijetila, diskriminirala, rugala se, uznemiravala ili zastrašivala druge (Raskauskas i Stoltz, 2007).

Field (2004) navodi kako su podjednako i dječaci i djevojčice počinitelji i žrtve te se podjednako koriste verbalnim nasiljem. Tjelesnim nasiljem se više koriste dječaci, a relacijskim djevojčice, jer se one najčešće - za razliku od dječaka - igraju u manjim skupina gdje je manipuliranje i isključivanje iz igre jednostavnije (Coloroso, 2004).

6. IZRAVNI OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA

Većina autora u literaturi navodi da su najčešći izravni oblici nasilja među vršnjacima tjelesno i verbalno nasilje, a spominje se još i seksualno. Detaljnije se opisuju u sljedećim poglavljima.

6.1. TJELESNO NASILJE

Bilić (2007, str. 49) definira tjelesno ili tjelesno nasilje kao „namjerno nanošenje tjelesnih povreda ili dovođenje u opasnost, odnosno tjelesna agresija koja ne mora rezultirati uočljivim povredama, dakle tjelesno nasilje bez obzira na intenzitet i težinu“. Bilić i Zloković (2004, str. 67) nabrajaju određena ponašanja koja se mogu prepoznati kao tjelesno nasilje:

„stalna „lupkanja“ nekoga po glavi - rukom, šakom ili nekim predmetom, učestala i gruba štípanja, učestali ubodi olovkom ili drugim šiljastim predmetima, udaranje laktovima u leđa i rebra pod izlikom slučajnosti, podmetanja noge s namjerom da se dijete udari ili teže ozlijedi, sklonost izmicanju stolca, prisiljavanje slabijeg ili mlađeg djeteta da nosi tuđe stvari – posebice teže.“

Coloroso (2004) još dodaje grebanje, davljenje, bockanje, bolno zaokretanje ruke, šamaranje i pljuvanje. Ako je nasilnik stariji i jači, mogućnost nanošenja ozbiljnijih povreda je veća; ako pritom redovito ima ulogu nasilnika, vrlo je moguće počinjenje kaznenih djela u budućnosti.

Činjenica je da je to najvidljiviji i najuočljiviji oblik nasilja među djecom. Trećina slučajeva nasilništva koje prijavljuju djeca upravo je tjelesno nasilje (Coloroso, 2004).

6.2. VERBALNO NASILJE

Verbalno nasilje najčešće prati tjelesno nasilje, a podrazumijeva vrijeđanje i konstantno ismijavanje (Bujan Flander 2005). Verbalno nasilje temelji se na nasilju riječima, sa željom da se druga osoba povrijedi ili osramoti najčešće ismijavanjem i izgovaranjem ružnih nadimaka. Dugoročno verbalno nasilje među vršnjacima može imati veće posljedice za žrtvu nego što je to ponekad slučaj s tjelesnim nasiljem (Aluede, 2006; prema Bilić i sur., 2012).

Verbalnim nasiljem se podjednako koriste i dječaci i djevojčice. Verbalno nasilje može se odviti u buci na igralištu ili biti pripisano sirovom dijalogu između djece. Izgovorene riječi su bezbolne za nasilnika, a za žrtvu su jako štetne. Posebno to pogađa mlađu djecu jer ona još nisu razvila čvrstu sliku o sebi, ali ako je verbalno nasilje učestalo, takvi napadi mogu oslabiti svako dijete bez obzira na dob. Cilj počinitelja je dehumanizirati žrtvu, a „kada je dijete dehumanizirano, lakše ga je napasti bez da se probudi suosjećanje onih koji mogu čuti što se događa“ (Coloroso, 2004, str. 35). Kada dijete postane svakodnevna meta ruganja, vršnjaci ga počinju izostavljati iz svojih svakodnevnih aktivnosti.

Tanka je granica između šale i povrjeđivanja druge osobe pa je stoga teško objasniti djetetu kada riječi prestaju biti zabavne i počinju boljeti. Potrebno je definirati kada je nešto zabava s prijateljima, a kada to prerasta u nasilje. Kada je to ustanovljeno, ne toleriraju se više izgovori da su riječi bile samo šala. Ako djeca znaju razliku između zadirkivanja i ismijavanja, mogu lakše razlikovati što je prihvatljivo, a što nije. Zadirkivanje bi bila zabava koju provodimo s ljudima do kojih nam je stalo, a da pritom nema namjere vrijeđanja druge osobe. Onaj koji zadirkuje i onaj kojeg se zadirkuje mogu u svakom trenutku zamijeniti uloge, te je zadirkivanje namijenjeno tome da se obje strane smiju. Zadirkivanje mora biti dostojanstveno i pružati zabavu na pametan, dobronamjeran i nedužan način. Ukoliko se osoba koju se zadirkuje

osjeća uznemireno, prekida se zadirivanje i uči se lekcija o građenju odnosa koji bi trebao biti prožet empatijom, suosjećanjem, naklonošću i uspješnom komunikacijom. Ismijavanje je povrijeđivanje nekoga riječima, te nema zaigranosti koju možemo pronaći kod zadirivanja. Ovdje je riječ o neravnoteži moći gdje nasilnik ismijava žrtvu i želi je povrijediti tako da je ponižava i izgovara zlobne, omalovažavajuće komentare. Želi se narušiti samopoštovanje žrtve i nasmijati se njoj, a ne s njom. Ismijavanje je zlonamjerno, kontinuirano i stvara osjećaj straha od daljnjeg ismijavanja. Žrtva je odabrana jer je nasilnik znao da se ona neće moći oduprijeti i da će se osjećati izolirano. Kod ismijavanja nema empatije, već postoji likovanje, uzbuđenje kod činjenja verbalnog nasilja, a motiv počinitelja je osramoćenje i omalovažavanje drugog djeteta (Coloroso, 2004).

6.3. SEKSUALNO NASILJE

Seksualno nasilje definira se kao

„bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Karakterizira ga upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba“ (WHO, Svjetska zdravstvena organizacija, 2011, str. 149).

Međuvršnjačko seksualno nasilje je vrlo rašireno u školama među djecom. Obrazovna fondacija američke sveučilišne udruge žena provela je istraživanje 2011. godine na reprezentativnom uzorku od 1.965 učenika od 7. do 11. razreda. Seksualno nasilje doživjelo je 56% djevojčica i 40% dječaka što je poboljšanje u odnosu na 1993. godinu kad je 85% djevojčica i 76% dječaka doživjelo seksualno nasilje. Možemo zaključiti da se u SAD-u radi na prevenciji vršnjačkog seksualnog nasilja. Potrebno je djecu naučiti razlici između koketiranja i seksualnog nasilja. Seksualno nasilje se temelji na neravnoteži moći i jednostrano je. Namjera počinitelja je povrijediti, poniziti, da se osoba osjeća odbačeno, ružno i bespomoćno te se nasilje

nastavlja usprkos protivljenju žrtve. Koketiranje je u drugu ruku zaigrano, smisao je da bude laskavo i puno komplimenata, nije usmjereno na povrjeđivanje već da se druga osoba osjeća željeno i atraktivno te predstavlja poziv za zajedničko druženje koje druga strana može odbiti, za razliku od seksualnog nasilništva (Coloroso, 2004).

7. INDIREKTNI OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA

Većina autora u literaturi pod indirektne oblike nasilja svrstava relacijsko i elektroničko nasilje. Usprkos tome što relacijsko nasilje može imati i tjelesne oblike, poput pravljenja grimasa, okretanje očima i sl., ono se uglavnom odvija prikriveno i neizravno. Zahvaljujući tehnologiji, nasilje se proširilo i na virtualni svijet, pa imamo još jednu vrstu indirektnog nasilja, a to je elektroničko vršnjačko nasilje.

7.1. RELACIJSKO NASILJE

Autorice Bilić i Zloković (2004) relacijsko nasilje nazivaju još i „prikriveni oblik nasilja“. Manipuliranje odnosima je učestalo među djecom, no ne bi se trebalo shvaćati kao nešto normalno, već kao neprikladno i nasilno ponašanje. Ova vrsta nasilja je najizraženija u sredini djetinjstva s početkom puberteta. U tom razdoblju mladi žele biti prihvaćeni i pokušavaju pronaći sebe. (Coloroso, 2004).

Među prvim istraživanjima, Olweus (1998) naglašava da, uz verbalno nasilje, djevojčice ipak koriste manje uočljive oblike nasilja poput ogovaranja i manipuliranja drugim djevojčicama. Björkqvist (1994) definira relacijsko nasilje kao vrstu socijalne manipulacije gdje počinitelj napada žrtvu ili koristi socijalno okruženje da naudi osobi, a postoji mogućnost da nije osobno upleten u napad. Slično relacijsko nasilje definiraju Crick i Grotpeter (1995) koji kažu da je to vrsta prikrivene agresije gdje je cilj povrijediti druge manipulirajući i oštećujući vršnjačke odnose, a Tackett i Ostrov (2010) nadodaju da to uključuje postavljanje uvjeta za prijateljstvo, socijalnu izoliranost i namjerno širenje neistina. Bilić (2013) definira relacijsko nasilje kao psihičku manipulaciju odnosima među vršnjacima gdje je

usmjerenost prema uništavanju bliskih veza te osjećaja sigurnosti i prihvaćanja, a želi se nanijeti šteta ugledu i samopouzdanju žrtve.

7.1.1. Oblici relacijskog nasilja

Coyne i sur. (2006) svrstavaju relacijsko nasilje u tri kategorije, a to su izravni i neizravni oblici relacijskog nasilja te tjelesne forme relacijskog nasilja.

Izravni oblici relacijskog nasilja podrazumijevaju manipuliranje odnosima, postavljanje uvjeta i prijetnje ako ta osoba ne učini što je od nje traženo. Često se počinitelji koriste uvjeravanjem (zamolbe, savjeti) da druga osoba (žrtva) učini nešto u ime prijateljstva, a ako žrtva odbije, onda se napadač koristi prisilom u obliku prijetnji, ucjena i kazna. Bilić i Zloković (2004) navode da se u grupnom pritisku podjednako koriste uvjeravanje i prisila te da je žrtva često izložena sljedećim oblicima grupnog pritiska:

„dodjeljivanju ponižavajućih aktivnosti, prisiljavanju na ponašanja kojima je dijete izloženo nekoj životnoj opasnosti, prisiljavanju na neke oblike delinkventnog ili kriminalnog ponašanja, namjernom navođenju na pogreške, obećanjima o socijalnoj promociji i drugim beneficijama, prijetnjama tjelesnom agresijom ili socijalnom izolacijom ako bezuvjetno ne poštuje zahtjeve i drugim oblicima pritiska koji mogu polučiti negativne, pa čak i tragične efekte.“ (2004, str. 73).

Sva djeca žele biti prihvaćena od strane svojih vršnjaka, ne žele da se u njihovom prisustvu prekidaju razgovori, stavljaju ruke na uši ako žrtva želi nešto reći, okreće se glava ili leđa te se odlazi u znak protesta iz prostorije. To izravno odbijanje komunikacije s jednim određenim djetetom, u ovom slučaju žrtvom, rezultira osjećajem neugode, straha i neznanja zašto druga djeca odbijaju razgovarati s njom (Bilić i Zloković, 2004).

Neizravni oblici relacijskog nasilja uključuju ogovaranje, širenje neistina i tračeva, pisanje ružnih neistina na zidove i pokušavanje nagovaranja drugih da isključe neku osobu iz društva i namjerno ignoriranje njenog postojanja, zlostavljanje „tišinom“, uz što Maleš i Stričević (2005) još nadodaju ruganje na temelju osobnosti, različite vjere

ili nacionalnosti ili čak socijalnog statusa. Čovjek je socijalno biće i teži društvu. Bilić i Zloković (2004) upozoravaju da treba posvetiti više pažnje na socijalnu izolaciju djece, a neke od situacija mogu biti:

„dijete je često samo, izvan skupine vršnjaka, vršnjaci ili skupina vršnjaka izbjegavaju dijete, ne pozivaju ga u igru, ukoliko se dijete „žrtva pokušava približiti, tjeraju ga i vrijeđaju, dijete „žrtvu“ ne pozivaju na rođendane, proslave i izlete, dijete „žrtva“ nepoželjno je u zajedničkim razrednim aktivnostima, dijete „žrtva“ izolira se od informacija: što treba napisati ili napraviti za zadaću.“ (2004:71).

Tjelesne forme relacijskog nasilja podrazumijevaju okretanje očima, ružno pogledavanje i oponašanje. Field (2004) dodaje još oponašanje žrtvina glasa ili njenog držanja, upiranje prstom, smijanje, šaptanje, zurenje, stavljanje ruke kao da osoba čuva mjesto nekome, a zapravo odbija žrtvu da sjedne do nje, podizanje buke kada žrtva prolazi hodnikom, mimika lica s prijetećim izgledom ili čak prijeteće geste upućene žrtvi.

7.1.2. Spolne razlike i prevalencija relacijskog nasilja

Istraživanja pokazuju da su i dječaci i djevojčice počinitelji relacijskog nasilja (Coyne i Archer, 2008), ali ipak većina autora se slaže da se više djevojaka služi relacijskim nasiljem nego dječaka (Crick i Grotpeter, 1995; Cullerton-Sen i Crick, 2005; Werner i Crick, 2004; Crick i Ladd, 1993; Crick i Grotpeter, 1995; prema Horton 2010). Crick i Nelson (2002) iznose podatke da je 60% djevojčica sklono počinjenju neke vrste relacijskog nasilja, a 71% su žrtve relacijskog nasilja. Što se tiče dječaka, 7% je sklono počinjenju relacijskog nasilja, a 21% su žrtve tog oblika nasilja. Dječaci teže priznaju i ne žele pričati da su žrtve relacijskog nasilja. Stječu ugled tjelesnim putem, dok su djevojčice nježnije i izbjegavaju tjelesne kontakte (Björkqvist, 1994). Dok dječake okolina opravdava „da će dječaci biti uvijek dječaci“, aludirajući na njihove tjelesne obračune, djevojčice nailaze na neodobranje okoline ako koriste vidljive oblike nasilja, te baš zbog toga one sve više prakticiraju relacijsko nasilje (Sauer i Ajanović, 2013).

Djeca pokazuju znakove relacijskog nasilja u ranoj dobi, i to već s tri godine, pa bi program prevencije trebao započeti već u tim godinama (Verlaan i Turmel, 2010). Studije pokazuju da relacijsko nasilje tijekom godina, posebno u tinejdžerskoj dobi kada se puno vremena provodi u skupinama, postaje sve jače jer korištene taktike (manipulacije, ucjene i uništavanje socijalnih veza) postaju sve manipulativnije i prolaze neopaženo (Sullivan i sur., 2010).

Djevojčicama je prijateljstvo izrazito bitno, pa gubljenje prijateljstva smatraju velikim gubitkom, opterećuju se i pridaju tome puno pažnje. Često šire neistine i ogovaraju druge kako bi stekle popularnost i na taj način osjećale pripadanje skupini (Owens i sur., 2000). Ako djevojčice ne mogu ostvariti dobre odnose i veze, onda smišljaju kako će prekinuti tuđe. Ukoliko štetnim postupcima poput ogovaranja i širenja neistina ugroze popularnost i ugled neke osobe u skupini (Tackett i sur., 2009), uništava se status žrtve (Cillessen i Rose, 2005).

7.1.3. Sudionici relacijskog nasilja

Relacijsko nasilje je često povezano s prijateljstvom u grupi.

„Djevojke, najčešće zbog zavisti, lako se udruže i postave pravila o tome što se nosi, s kim se razgovara, kako se ponaša. Svoju moć unutar skupine one najčešće postižu izmišljenim pričama i tračevima, a dijeljenjem takvih informacija stvaraju se veze s drugim djevojkama koje, ako žele zadržati pripadnost toj skupini, moraju nastaviti dijeliti informacije te sudjelovati u izbacivanju neke, nerijetko ljepše i uspješnije djevojke iz skupine.“ (Bilić, 2013, str 104).

Svaka osoba u društvu ima svoju ulogu (*Mean Girls professional seminar sponsored by Developmental Resources, Incorporated 2008; prema Horton 2010*). Postoje različite uloge u društvu:

1. Kraljica (eng. *queen*) je najmoćnija i najpopularnija osoba u društvu.
2. Pomoćnica (eng. *sidekick*) je ona koja podupire i slijepo slijedi najpopularniju osobu.

3. *Wannabee* je osoba koja teži biti najpopularnija osoba.
4. Tračerica (eng. *gossiper*) je ona koja želi steći moć nad informacijama koje saznaje od drugih.
5. *Floater* je osoba koja lako prelazi iz jedne skupine u drugu i ne teži stjecanju moći.
6. Izravna nasilnica (eng. *direct bully*) je ona koji koristi tjelesno nasilje za stjecanje moći.
7. Meta (eng. *target*) je ona osoba na koju je postavljena meta, pokušat će promijeniti se samo da bude prihvaćena.
8. Promatračica (eng. *bystander*) je svjedokinja koja ne čini ništa da spriječi nasilje.

Ove uloge omogućuju uvid u utjecaj relacijskog nasilja na odnose. Neke osobe zauzimaju dominantne uloge, a neke podređene. U društvu se često manipulira pod izlikom da se nešto radi ili treba učiniti „u ime prijateljstva“. Kako bi se manipulacijom stekla pozicija i moć u skupini, važna je visoka razina socijalne inteligencije (Garandeau i Cillessen, 2006; Peeters i sur. 2010). Djevojčice se sve više nadmeću jedna s drugom zbog povećane brige oko svog društvenog statusa, a kasnije i zbog pažnje dječaka. Koriste sva sredstva kako bi osigurale svoj status pa i na štetu drugih nedužnih osoba (Rose i sur., 2004).

Počinitelji relacijskog nasilja vrlo vjerojatno ne suosjećaju s drugima, ne kaju se zbog počinjenog nasilja, ne zanimaju ih osjećaji drugih, skloni su zavadi, a u tome im pomažu dobre socijalne vještine i površan šarm. U školu dolaze redovito, ne stvaraju probleme, nemaju loše ocjene, to su učenici koji zapravo nisu sigurni u sebe i nemaju dobar odnos s majkom i ocem (Essau i Conradt, 2009; Kerig i Stellwagen, 2010; Bilić, 2013). Istraživanja pokazuju da roditeljska psihološka kontrola i način odgoja djece imaju ulogu u počinjenju relacijskog nasilja. Permisivni odgojni stil u kojem su roditelji previše popustljivi te autoritativni odgojni stil u kojem roditelji ne pružaju dovoljno ljubavi djeci mogu biti okidači da dijete postane relacijski nasilno (Casas i sur., 2006; Sandstrom, 2007; Clark i sur., 2015).

Žrtve relacijskog nasilja imaju slična obilježja kao i žrtve svih ostalih oblika nasilja, a to su osobe koje su opreznije, nesigurnije, imaju manjak samopouzdanja,

drugačijeg tjelesnog izgleda (niže građe, tjelesni slabije, nose aparatić ili naočale, deblje ili mršavije), drugačije vjeroispovijesti, nacionalnosti, seksualne orijentacije ili socijalnog statusa. Moguće je da osoba ima socijalne poteškoće ili probleme u svladavanju nastavnog sadržaja (Coloroso, 2004). Ali bitno je naglasiti da su žrtve relacijskog nasilja često osobe koje zapravo imaju dobar uspjeh u školi, često su popularne i privlačne, a to je povod da ta osoba postane meta zbog zavisti. Što je osoba popularnija, to je veća povezanost s relacijskim nasiljem. (Peeters i sur., 2010).

7.1.4. Posljedice relacijskog nasilja

Sve vrste nasilja nose posljedice, pa tako i relacijsko nasilje, koje može ostaviti traga u socijalnoj prilagodbi, problemima sa samopouzdanjem, depresijom, samoubojstvom, zloupotrebom stvari i delinkvencijom (Simmons, 2002; Simmons, 2004; Crick, Casas i Nelson, 2002; Nishina, Juvonen i Witkow, 2005; Cullingford i Morrison, 1997; prema Horton, 2010). Reynolds i Repetti (2010) dodaju još anksioznost i usamljenost. Žrtve se osjećaju ljuto, zbunjeno, povrijeđeno, izdano, izostavljeno, tužno, nervozno i zabrinuto. Imaju više negativnih misli o svom tjelesnom izgledu, svom ljubavnom životu, samoprocjeni sebe kao osobe i bliskim prijateljstvima, što sve utječe na njihov kasniji život (Coyne i sur., 2006).

Depresija i samoubojstvo su zadnja stepenica posljedica nasilja. Nije lako odgonetnuti što se događalo i kako je do toga došlo neprimijećeno, no baš zbog toga, da se spriječi taj događaj treba pridati pažnju „nevidljivim“ znakovima nasilja (Leff i sur., 2010).

Reynolds i Repetti (2010) iznose u svom istraživanju da počinitelji osjećaju krivnju, tugu, povrijeđenost, zbunjenost, nervozu, sreću i olakšanje. Milojević (2010) objašnjava da počinitelj osjeća olakšanje jer je vjerojatno počinio nasilje s namjerom da se osveti žrtvi, a ako se osjeća sretno, onda je to učinjeno iz čiste zle namjere, da se povrijedi žrtva. Iako se čini da su počinitelji popularni u društvu, to ne znači da imaju čvrsta prijateljstva. Ostale osobe se zapravo boje da i oni sami ne bi postali žrtve pa izbjegavaju počinitelje relacijskog nasilja, zbog čega se baš kao i žrtve osjećaju usamljeno i depresivno (Godleski i Ostrov, 2013).

Ovakav oblik nasilja ostavlja posljedice, kao što smo već naveli, na emocionalnom području, ali i na socijalnom, jer sve to rezultira smanjenjem povjerenja prema drugim osobama, na pohađanje škole i u konačnici slabiji školski uspjeh. Čak sedam posto učenika izostaje iz škole zbog nasilja (Field, 2004). Kasnije se to može prenijeti na održavanje prijateljstava i općenito na uspostavljanje međuljudskih odnosa (Leff i sur., 2010).

7.2. ELEKTRONIČKO VRŠNJAČKO NASILJE

Kao što je već prije rečeno, raširenost relacijskog nasilja je doživjela procvat zahvaljujući tehnologiji koja je lako dostupna svima, a djeca ju sve više koriste kako bi nekome naudila. Bujan Flander i sur. definiraju elektroničko vršnjačko nasilje kao „opći pojam za svaku komunikacijsku aktivnost *cyber* tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro“ (2010 str. 11). To su situacije kada je dijete izloženo napadu drugog djeteta ili skupine djece putem mobilnog telefona ili interneta te su svi maloljetni - i počinitelj/i i žrtva. Patchin i Hinduja (2006) još nadodaju da je elektroničko nasilje svjesno i opetovano nanošenje štete elektroničkim putem.

Nasilje se može događati u virtualnom svijetu u bilo koje doba dana ili noći, a identitet počinitelja elektroničkog nasilja može biti skriven ili pak ima podršku drugih osoba što pomaže kod činjenja i govorenja ružnih stvari jer počinitelj nije suočen sa žrtvom (Citron, 2009; prema Bilić i sur., 2012). U odnosu na druge vrste nasilja, kod elektroničkog nasilja je publika veća, jer je u virtualnom svijetu svima sve dostupno. Žrtva može konstantno iznova proživljavati što je počinitelj napisao i „vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilna ponašanja“ (Bujan Flander, 2010, str. 15). Ne postoji mogućnost odlaska žrtve na mjesto gdje se osjeća sigurno, jer počinitelj ima „lažan osjećaj sigurnosti i moći“ (Bujan Flander, 2010, str. 15) te može napasti bilo kada, neovisno o mjestu gdje se žrtva nalazi, posebno ako mu anonimnost daje dodatan „vjetar u leđa“.

7.2.1. Oblici elektroničkog vršnjačkog nasilja

Dvije su vrste elektroničkog nasilja: izravan napad i neizravan napad preko posrednika. „Nasilje preko posrednika događa se kada počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna“ (Buljan Flander i sur., 2010, str. 11). Primjerice, učenik sazna lozinku neke društvene mreže drugog djeteta, te u njegovo ime piše neistine, i naravno svima se u toj situaciji čini kao da je žrtva ta koja čini loše. Izravni napad je ako počinitelj napada žrtvu i pritom koristi svoj vlastiti identitet ili pak radi anonimno (Bujan Flander, 2010).

Izravna nasilnička ponašanja u virtualnom svijetu mogu se manifestirati na različite načine poput uznemiravanja (eng. *harassment*) opetovanim slanjem neugodnih poruka i njihovim objavljivanjem kako bi ih i drugi mogli vidjeti, zatim prijetnje na internetu (eng. *cyber threats*) usmjerene izravno nekoj osobi ili skupini osoba, blaćenje (eng. *denigration*) - širenje laži i tračeva, grubo internetsko sukobljavanje porukama (eng. *flaming*), pretvaranje i korištenje tuđeg identiteta zbog namjernog objavljivanja neugodnih sadržaja (eng. *impersonation*), širenje povjerljivih informacija (eng. *outing and trickery*), isključivanje pristupa nekoj osobi ili skupinama određenim grupama na internetu (eng. *exclusion*) i uhođenje na internetu (eng. *cyberstalking*) (Baum, 2007; Willard, 2007; prema Strabić i Milaković, 2016).

Hinduja i Patchin (2008) naglašavaju da se sva ova ponašanja odvijaju putem e-pošte, internetskih stranica, društvenih mreža, blogova, *chat* soba, *voting/rating* stranica na kojima počinitelj objavljuje neku fotografiju sa ciljem ocjenjivanja žrtve na temelju izgleda ili karaktera. Primjerice, počinitelj „traži od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve sa ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi“ (Buljan Flander i sur., 2007. str. 12). U programu za uređivanje fotografija, fotografije se mijenjaju i njima nadodaju neugodni sadržaji (mogu biti seksualne konotacije). Putem mobitela ili društvenih mreža šalju se poruke (eng. *sexting*) ili fotografije seksualnog sadržaja (Hiduja i Patchin, 2008). Sva ova ponašanja izvode se kako bi se drugo dijete „ponizilo, zadirkivalo, prijeto mu se ili ga se teroriziralo na neki drugi način.“ (Bilić i sur. 2012, str. 306).

7.2.2. Prevalencija elektroničkog nasilja

Cenameri (2013) navodi da 93-97% djece ima slobodan pristup internetu, a čak više od 50% djece ga upotrebljava svaki dan. U istraživanju koje se provodilo samo godinu dana kasnije, O'Neill i Dinh (2014) iznose podatak da 63% djece nekoliko puta na dan odlazi na društvene mreže. U Hrvatskoj, Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba proveli su 2013. godine istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1.489 osnovnoškolske i srednjoškolske djece u dobi od 11 do 18 godina. Učenici, njih 93%, pozitivno su odgovorili da imaju svoj profil na Facebooku, a 18% djece izjavilo je da ima i nekoliko „lažnih“ profila. Zanimljivo je da je 68% djece otvorilo svoje Facebook profile prije svoje 13. godine. Svako peto dijete provodi više od tri sata dnevno na internetu, a 50% djece koristi mobilni uređaj i pregledava profil za vrijeme nastave u školi. Znatno broj djece, točnije 44,4%, doživljava nasilje na Facebooku, 29,7% se ponaša nasilno a 25,9% djece vrši i doživljava nasilje. Uvredljive poruke ili komentare putem Facebooka doživjelo je svako peto dijete, a 9% djece priznaje da su to činili. Namjerno blokiranje ili isključivanje doživjelo je 13% djece, 15% ih je dobilo prijetnje, a 3% djece je otvorilo grupu sa ciljem ismijavanja drugih. O svakom četvrtom djetetu širile su se laži putem Facebooka, a sedam posto priznaje da su to radili. Puno ime i prezime na Facebooku dijeli 85% djece, a njih 18% izjasnilo se da bi se pristalo naći s nepoznatom osobom koju su upoznali na Internetu.

Patchina i Hinduja (2006) navode da se 30% mladih izjasnilo da su bili žrtve elektroničkog vršnjačkog nasilja, točnije bili su žrtve omalovažavanja, ogovaranja, ucjeni i ignoriranja. Neki autori smatraju da dječaci počine više elektroničkog nasilja od djevojčica (Wang i sur., 2009; Deniz, 2015), drugi smatraju da djevojčice i dječaci podjednako vrše nasilje u virtualnom svijetu (Beckman i sur., 2013). Drugi iznose da djevojčice imaju sklonost za činjenje indirektnih oblika nasilja, pa to prenose i u virtualni svijet (Kowalski i Limber, 2007).

Deniz (2015) smatra da su dječaci češće žrtve u virtualnom svijetu, dok se drugi autori ne slažu i smatraju da su djevojčice češće žrtve elektroničkog nasilja (Wang i sur., 2009). Žrtvama elektroničkog vršnjačkog nasilja smatra se 32% dječaka i 36% djevojčica (Hiduja i Patchin, 2008).

7.2.3. Sudionici elektroničkog nasilja

Adolescenti imaju jaku želju za socijalnim pripadanjem društvu vršnjaka, za razliku od ranije potrebe za pripadanjem obitelji. U današnje doba, većina djece ima pristup računalu ili vlastito računalo i/ili mobitel pa su djeca sve češće i lakše izložena elektroničkom nasilju. Nasilje se može dogoditi i djevojčicama i dječacima, a često i počinitelj i žrtva šute o nasilju te roditelji i učitelji ne mogu reagirati ili čak počinitelj može uvjeriti sve da je baš on žrtva i time dovesti u nevolju pravu žrtvu. Žrtve su često osobe koje su poštene, kreativne, osjetljive, visoke emocionalne inteligencije, visokog integriteta i imaju nisku sklonost nasilju (Anderson i Sturm, 2007). Često žrtve mogu biti ona djeca koja se drugačije odijevaju, nose naočale ili aparatić za zube (Berne i sur., 2014). Što se tiče školskih postignuća, učenici koji imaju slabije rezultate u školi češće doživljavaju elektroničko nasilje (Beran i Li, 2007; prema Strabić i Tokić Milaković, 2016).

Počinitelji žele povrijediti žrtve i svim snagama će napasti. Napadači imaju zapravo nisko samopouzdanje i agresivni su kako bi nadoknadili sve svoje nedostatke, ali često su to djeca koja su socijalno dominantnija i osiguravaju svoju poziciju u društvu ponižavajući žrtve (Anderson i Sturm, 2007). Nedostaje im samokontrole i osjetljivosti, pokazuju veću razinu psihotičnosti (Ozden i Icelliglu, 2014) i verbalne agresije (Roberto i sur., 2014). Vjerojatno je da su se počinitelji koristili elektroničkim nasiljem i prije, ali nisu bili uhvaćeni jer misle da ih štiti anonimnost. Žrtva često ne zna je li počinitelj njegov poznanik, skupina ljudi ili netko koga uopće ni ne poznaje (Anderson i Sturm, 2007). Pokazuju nisku razinu empatije (Doane i sur., 2014). Roditelji ih često kažnjavaju ili su previše popustljivi prema njima (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Prijatelji koje žrtva ima na društvenim mrežama, u virtualnom svijetu, mogu preuzeti ulogu „promatrača“. Ako oni potiču elektroničko nasilje nad žrtvom i bodre počinitelja, daju mu vjetar u leđa i doprinose nasilništvu (Dodge i sur., 2006 prema Hemphill i Heerde 2014; prema Strabić i Tokić Milaković 2016).

7.2.4. Posljedice elektroničkog nasilja

Znakovi da dijete trpi elektroničko nasilje su:

„nevoljko koristi Internet, nervozno je kada primi poruku na mobitel, MNS-om ili e-mailom, vidljivo je uzrujano nakon korištenja računala ili mobitela te ih izbjegava, skriva ekran ili spušta slušalicu kada se roditelj pojavi, provodi neobično puno vremena online, povlači se od prijatelja, zaostaje u školi ili ne želi ići u školu, potišteno je i njegovo se ponašanje zamjetljivo promijenilo, ima poteškoće sa spavanjem, probleme s apetitom, razdražljivo je ili plačljivo, doima se depresivno, prima sumnjive pozive i e-mailove, kući mu stižu paketi, pad u školskom uspjehu.“ (Michele Borba, 2010; prema Bilić i sur., 2012, str. 305)

Elektroničko vršnjačko nasilje povezuje se s emocionalnim i psihosocijalnim posljedicama poput niskog samopoštovanja žrtve, vraćanje počinitelju istom mjerom, straha, depresije, ljutnje i frustriranosti, izbjegavanja druženja s prijateljima (Patchin i Hinduja, 2006). Wong-Lo i sur., (2011) dodaju anksioznost, nisko samopoštovanje i samopouzdanje, lošije školske rezultate, a Kowalski i sur., (2008) navode i najgori ishod, a to je suicid. U Ujedinjenoj Kraljevini svake godine se samoubije 16 djece zbog elektroničkog nasilja (Anderson i Sturm, 2007). U istraživanju Hinduja i Patchina (2010) sudjelovalo je 1.963 učenika, od čega je 20% odgovorilo da je imalo suicidalne misli (19.7% djevojke i 20.9% dječaci), a 19% odgovorilo je da je pokušalo počinuti suicid (17.9% djevojka i 20.2% dječaka). Samoubojstvo izazvano elektroničkim nasiljem nazvano je *cyberbullicide*. Rezultati toga istraživanja sugeriraju da elektroničko nasilje treba smatrati ozbiljnim oblikom povređivanja, te je potrebna pravovremena prevencija.

Ako je osoba istovremeno i žrtva i počinitelj, posljedice su psihološke i fiziološke kao i kod tradicionalnog nasilja (povučenost, psihosomatski simptomi, pretjerana osjetljivost, osjećaj nemoći) dok učinak kod promatrača nije još dovoljno istražen, ali smatra se da su „psihološke posljedice za promatrače odnosno one koji mu svjedoče još teže nego kod tradicionalnih oblika vršnjačkog nasilja“ (Kowalski 2008; prema Bilić i sur., 2012 str. 309). Počinitelji upadaju u začarani krug nasilništva, njihovo ponašanje utječe na uspjeh u školi, kasnije se to odražava na prijateljske odnose, novčane prilike, duševno zdravlje i posao (Field, 2004).

Škole se često ograđuju od nasilja na internetu jer to nije u njihov domeni djelovanja, roditelji daju savjete suprotstavljanja počinitelju ili njegovog ignoriranja, a nisu svjesni da se žrtva osjeća bespomoćno i bezvrijedno jer su počinitelji anonimni, teško ih se identificira i zbog tehnologije su prisutni i u domu žrtve gdje bi se dijete trebalo osjećati sigurno pa se javlja osjećaj da nema izlaza iz te situacije (Anderson i Sturm, 2007).

8. PREVENCIJA INDIREKTNIH OBLIKA VRŠNJAČKOG NASILJA

Kako bi se mogla provesti prevencija vršnjačkih indirektnih oblika nasilja, potrebno je osvijestiti ljude o problemu i posljedicama koje nose ti oblici nasilja. Negiranje postojanja i mišljenje da će djeca razmirice riješiti među sobom nisu više prihvatljiva. Za uspješnu prevenciju potrebna je suradnja zajednice, škole, učitelja, roditelja pa i samih učenika. Što se tiče elektroničkog nasilja, potrebno je provođenje propisa o telekomunikacijama kako bi se osvijestilo da ni jedan oblik nasilja ne prolazi nekažnjeno. Pred roditelje i učitelje koji su u svakodnevnom doticaju s djecom stavlja se zadaća pomaganja djeci da odrastu u sretne, cjelovite, zdrave i empatične osobe (Bilić i Zloković, 2004).

8. 1. Uloga škole i učitelja u suzbijanju i prevenciji indirektnih oblika nasilja

Škola se ne bi smjela ograditi od elektroničkog i relacijskog nasilja zato što ih se teško uočava. Ravnatelj, učitelji i stručni suradnici trebali bi zaustaviti svaki oblik nasilja u školi, te nasilje prijaviti policiji ili centru za socijalnu skrb. Škola bi se trebala pobrinuti za „postojanje sigurnog mjesta na kojem se mogu skloniti oni koji se osjećaju žrtvama“ (Buljan Flander, 2005, str. 33). Škole s pozitivnom školskom klimom imat će manje problema s indirektnim oblicima nasilja jer učenici neće htjeti ugroziti pozitivne odnose koje imaju u školi i ne žele razočarati svoje učitelje jer su jako vezani uz njih (Hinduja i Patchin, 2012).

Potrebno je pružiti model nenasilnog ponašanja, međusobno poštovanje i osjećaj zaštićenosti od strane odraslih osoba u školi koji nadgledaju situaciju u hodnicima, igralištima i kantinama, ali isto tako bi trebalo nadgledati i korištenje računala. Poželjna je izobrazba učenika o sigurnom korištenju tehnologije. Potrebno je organizirati radionice „socijalnih vještina, samopouzdanja, kvalitetne komunikacije, rješavanja konflikta i problema“ (Bujan Flander, 2005, str. 35), radionice o osvješćivanju nasilja, zajednički unutar razreda osmisliti razredna pravila i kodekse, zatim aktivnosti u kojima bi svi zajedno sudjelovali - i oni popularniji i oni povučeniji (Bujan Flander, 2005; 2010). Ako se učenici ne osjećaju sigurno u školi, to utječe na njihov školski uspjeh, previše su emocionalno rastreseni i manje sudjeluju u razrednim aktivnostima, nisu povezani kao razred, nedostaje prijateljstvo i sloga (Kayler, 2010). Preventivni programi velikim dijelom se temelje na „uspostavljanju pozitivne komunikacije, međusobne pomoći i razumijevanju, ali i na međusobnoj snošljivosti“ (Bilić, Zloković, 2004).

Već je spomenuto da će počinitelj koji ima publiku vjerojatnije ponoviti nasilje, pa baš zbog toga Bujan Flander (2010) usmjerava pažnju na promatrače. Ako se potrudimo kod njih probuditi suosjećanje, možda oni sami prijave nasilje odrasloj osobi. Program intervencije indirektnih oblika nasilja može biti usmjeren na empatiju kako bi se smanjio bilo koji oblik nasilja.

Škola i učitelji bi trebali informirati roditelje o vršnjačkom nasilju, o načinu njihovog razgovora s djecom o toj temi i načinu na koji oni sami mogu pomoći u prevenciji (Waasdorp i sur., 2011).

8. 2. Uloga roditelja/skrbnika u suzbijanju i prevenciji indirektnih oblika nasilja

Roditelji moraju biti svjesni da se ponekad djeca ne mogu sami obraniti od nasilnika i često im je potrebna pomoć odrasle osobe. Agresivnost može biti rezultat roditeljskog odgoja, važno je učenje djeteta s nošenjem ljutnje, bez da bude nasilno, tjeskobno ili nesigurno (Bujan Flander, 2005; 2010). Pružite mu pažnju, saslušajte ga i nemojte ga prekidati dok govori. Važno je da dijete zna da može pristupiti s bilo kojim problemom i da će mu roditelji pružiti podršku (Hinduja i Patchin, 2012).

Važno je pronaći granicu kontroliranja djeteta, da ono samo donosi odluke, ali da su te odluke stečene roditeljskim vodstvom i uzorom. Dijete uči gledajući dok odrasta u obitelji, stječe životne vrijednosti, pa je važno reagirati na njegovu agresivnost. Potrebno je razgovorom upozoriti na posljedice nasilja i pohvaliti dijete kada zaobiđe nasilje i riješi problem na drugi način. Bitna je dosljednost u pravilima koja su kreirana zajedničkim snagama između roditelja i djeteta. Poželjno je zaštititi djecu od nasilja u kući ili susjedstvu, kontrolirati količinu nasilja na televiziji ili igricama (Bujan Flander, 2005). Roditelji ponekad nisu svjesni aktivnosti svoje djece na internetu i važno je da znaju da ih treba nadgledati (Chibbaro, 2007). Roditelji pristupaju tehnologiji kao praktičnom pomagalu, a adolescentima je to oblik društvenog života. Roditelji ne posvećuju pažnju problemu sve dok šteta već nije učinjena (Keith i Martin, 2005).

Postoje računalni programi koji se mogu instalirati i tako zaštititi djecu od neprikladnih sadržaja, no to nije dugoročno rješenje. „Potrebno je razviti mehanizme za filtriranje i blokiranje unutar ponašanja djece kako bi izgradili učinkovite strategije donošenja odluka i razvili kritičku medijsku pismenost.“ (Bujan Flander, 2005, str. 25). Nije dovoljno kazniti počinitelje za njihovo elektroničko i relacijsko nasilje jer, ako oni sami ne shvaćaju posljedice koje to ostavlja za sobom, onda to nije dovoljno učinkovito. Saznanje da je učenik u virtualnom svijetu anoniman i da se koristi relacijskim nasiljem iako nije u osobnom kontaktu sa žrtvom, ne znači da nema posljedica i da je takvo ponašanje bezopasno. Roditeljima se sugerira da razgovaraju s djecom o njihovim prijateljskim odnosima u razredu, o njihovim aktivnostima, da postave računalo na vidljivo mjesto u kući, vode računa o promjenama raspoloženja, znakovima da je dijete žrtva ili možda počinitelj nasilja, da obrate pozornost na vrijeme koje dijete provodi samo ili na internetu. Bitan je intenzitet promjena ponašanja, trajanje i učestalost. Nasilništvo može imati teške psihološke posljedice, a djeca mogu pokazati svojim tijelom, očima, tonom glasa, licem i riječima da nešto nije u redu (Bujan Flander, 2005; 2010; Coloroso, 2004).

8. 3. Uloga učenika/ica u suzbijanju i prevenciji vršnjačkih indirektnih oblika nasilja

Samo najsnažniji učenici mogu se suprotstaviti i izboriti protiv relacijskog nasilja. Većina učenika popusti uvjeravanju i prisilama nasilnika zbog poljuljane sigurnosti i vjere u sebe ili čak misle da će se tako povezati s drugom djecom, vapeći za prihvaćanjem i njihovim odobravanjem (Bilić i Zloković, 2004). Nasilje se ne događa samo jednome učeniku, već se događa mnogima i nema potrebe za sramom ili tugom, za sve ima rješenja. Nije žrtva kriva za to što joj se događa - potrebno je reći odraslima i ne prestati govoriti dok se problem ne riješi. Ako se na nasilje odgovori nasiljem, i sama žrtva postaje počinitelj te se time krug nasilja ne prekida. Važno je okružiti se ljudima koji su pravi prijatelji, a ne pokušavati se uklopiti u skupinu ljudi koji manipuliraju i traže nešto u zamjenu za prijateljstvo. Osobne podatke i fotografije sebe i svoje obitelji potrebno je zadržati za sebe. Nešto što se jednom stavi na internet, tamo ostaje zauvijek. Važno je razmišljati o tome da virtualni svijet ima pravila kao i stvarni svijet. Anonimnost nas ne krije od posljedica (Bujan Flander, 2005; 2010).

9. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

9.1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

9.1.2. Cilj istraživanja

Cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi učestalost počinjenja i izloženosti relacijskom i elektroničkom nasilju te njihovu povezanost sa zadovoljstvom života (zadovoljstvo samim sobom, zadovoljstvo obitelji, zadovoljstvo prijateljima i zadovoljstvo socijalnim mrežama) i s neugodnim osjećajima uslijed postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Potrebno je ispitati u kojim se varijablama ove skupine razlikuju, kako bismo imali što bolji uvid u razumijevanje relacijskog i elektroničkog nasilja, te uz pomoć tih saznanja ojačati preventivne programe.

9.1.3. Istraživački problemi

1. Utvrditi učestalost počinjenja i izloženosti relacijskom i elektroničkom obliku nasilja tijekom školovanja.
2. Utvrditi povezanost između počinjenja i izloženosti relacijskom obliku nasilja sa zadovoljstvom života (zadovoljstvo samim sobom, zadovoljstvo obitelji, zadovoljstvo prijateljima i zadovoljstvo socijalnim mrežama) i emocijama zbog postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života.

9.1.4. Ispitanici

U ovom istraživanju sudjelovalo je 100 studenata, od toga je bilo 19% muškaraca i 81% žena. U istraživanju su sudjelovali studenti Sveučilišta u Zagrebu i to studenti Učiteljskog fakulteta, Prirodoslovno matematičkog fakulteta i Likovne akademije.

Prosječna dob ispitanika bila je 22,68 godina ($SD=2,069$).

9.1.5. Instrumenti istraživanja

Za potrebe ovoga istraživanja izrađen je poseban anketni upitnik koji se sastoji od pet zasebnih cjelina.

1. Upitnik sociodemografskih varijabli koji sadrži opća pitanja (o spolu, dobi, fakultetu koji ispitanik pohađa, godini studija, općem uspjehu na fakultetu, općem uspjehu tijekom srednje škole, općem uspjehu tijekom osnovne škole) i pitanje o korištenju društvenim mrežama tijekom osnovne ili srednje škole.

2. Multidimenzionalna ljestvica zadovoljstva studenata životom (eng. *Multidimensional Student's Life Satisfaction Scale*, 2001, Huebner, S.) preuzeta je i modificirana. Izvorna ljestvica se sastoji od pet podljestvica i 40 čestica, a preuzete su tri podljestvice i 23 čestice. Preuzete su podljestvice zadovoljstva obitelji, prijateljima i samim sobom. Ljestvica je modificirana s još jednom podljestvicom od tri čestice, a to je podljestvica zadovoljstva socijalnim mrežama. Studenti su procjenjivali na ljestvici od 5 stupnjeva (1= uopće se ne odnosi na mene, 2= uglavnom se odnosi na mene, 3= malo se odnosi na mene, 4= uglavnom se odnosi na mene, 5= u potpunosti se odnosi na mene) svoje zadovoljstvo s obitelji, samim sobom, prijateljima i socijalnim mrežama (primjer: *Uživam biti kod kuće s roditeljima; Moji prijatelji su dobri prema meni; Sviđam se sam sebi; Većini ljudi se sviđa moj profil na društvenim mrežama.*)

Cronbachov α koeficijent pouzdanosti ljestvice iznosi 0,865, Cronbachov α koeficijent pouzdanosti podljestvice zadovoljstva životom iznosi 0,875, zadovoljstvo socijalnim mrežama iznosi 0,607, zadovoljstvo prijateljima iznosi 0,830 i zadovoljstvo samim sobom iznosi 0,629.

3. ljestvica učestalosti izloženosti relacijskom i elektroničkom nasilju tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Ljestvica je izrađena za potrebe ovog diplomskog rada. Ispitanici su procjenjivali na ljestvici Likertovog tipa od tri stupnja (1= nikada, 2= ponekad, 3= često) koliko često su bili žrtve relacijskog i elektroničkog nasilja. Ljestvica se sastoji od 17 čestica (primjer: *Je li te netko blokirao ili izbacio iz zajedničke chat poruke?; Jesi li izgubio/la prijatelje zbog*

tračeva, ogovaranja ili ružnih priča?) Cronbachov α koeficijent pouzdanosti ljestvice iznosi 0,892.

4. Ljestvica počinjenja relacijskog nasilja tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Ljestvica je konstruirana za potrebe ovog diplomskog rada. Sastoji se od 17 čestica, a studenti su procjenjivali na ljestvici Likertovog tipa od tri stupnja (1= nikada, 2= ponekad, 3= često) učestalost počinjenja relacijskog ili elektroničkog nasilja prema vršnjacima (primjer: *Jesi li poticao/la druge da se ne druže s tobom?*; *Jesi li ismijavao/la nekoga uza leđa na temelju socijalnog statusa?*). Cronbachov α koeficijent pouzdanosti ljestvice iznosi 0,806.

4. Ljestvica procjene emocionalnih reakcija na postupke vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Ljestvica je izrađena za potrebe diplomskog rada. Sastoji se od 4 čestice, a ispitanici su procjenjivali na ljestvici Likertovog tipa od tri stupnja (1= nikada, 2= ponekad, 3=često) jačinu emocionalnih reakcija (primjer: *Jeste li se osjećali tužno zbog ponašanja svojih vršnjaka prema vama?*). Cronbachov α koeficijent pouzdanosti iznosi 0,933

9.1.6. Način provođenja istraživanja

Podaci potrebni za ovo istraživanje prikupljeni su u travnju 2018. godine grupnim ispitivanjem. Prije popunjavanja upitnika, ispitanici su dobili opću uputu o popunjavanju te su im objašnjeni ciljevi istraživanja. Sudjelovanje je bilo dobrovoljno i anonimno. Ispitanici su mogli odustati od ispunjavanja u bilo kojem trenutku, no nije bilo takvih slučajeva.

9.2. REZULTATI I RASPRAVA

Sukladno postavljenim istraživačkim pitanjima ili zadacima, analizirali smo učestalost doživljavanja i počinjenja određenih oblika relacijskog i elektroničkog nasilja.

Učestalost relacijskog i elektroničkog nasilja

Prvi istraživački problem bio je utvrditi učestalost počinjenja i izloženosti relacijskom i elektroničkom obliku nasilja tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života ispitanika

Tablica 1. Učestalost doživljavanja određenih oblika relacijskog nasilja

	NIKADA	PONEKAD	ČESTO
Izostavljanje ili isključivanje	52%	41%	7%
Tračanje, ružne priče, ogovaranje	20%	66%	14%
Ismijavanje na temelju izgleda	82%	15%	3%
Ignoriranje	79%	18%	3%
Odbijanje prijateljstva	78%	18%	4%
Postavljanje uvjeta za prijateljstvo	78%	18%	4%
Ismijavanje na temelju vjere ili nacionalnosti	82%	18%	0%
Oponašanje iza leđa	53%	44%	3%
Pravljenje grimasa iza leđa	57%	40%	3%
Ismijavanje na temelju socijalnog stanja	85%	13%	2%
Uništavanje prijateljstva	69%	24%	7%
Uništavanje veza	84%	14%	2%

Najviše ispitanika na ljestvici izloženosti nasilju izjasnilo se da je netko širio tračeve o njima, ružne priče i ogovarao ih. Njih 14% doživjelo je to često, 66% ponekad i 20% se izjasnilo da to nisu nikada doživjeli. Zatim slijedi jedan od neizravnih oblika nasilja, a to je namjerno izostavljanje ili isključivanje iz nekih zajedničkih aktivnosti (proslava, rođendana, zajedničkih projekta i sl.), gdje se 2% ispitanika izjasnilo da su doživjeli ovakav oblik nasilja često, 41% ponekad, a 57% ispitanika to nije nikada iskusilo. Gubljenje prijateljice/lja zbog tračeva, ogovaranja ili ružnih priča često je

doživjelo 7% ispitanika, 24% ponekad, a 69% nikada. Odbijanje prijateljstva zbog ružnih priča, ogovaranja ili tračeva te postavljanje uvjeta za prijateljstvo doživjelo je često 4% ispitanika, ponekad 18%, a nikada to nije doživjelo 78% ispitanika. Slijedi tjelesni oblik relacijskog nasilja, oponašanje iza leđa, koje je doživjelo često 3%, ponekad 44%, a nikada 53% ispitanika. Pravljenje grimasa iza leđa doživjelo je često 3%, ponekad 40% i nikada 57% ispitanika. Često namjerno ignoriranje prijavilo je 3% ispitanika, ponekad 18%, a nikada se to nije dogodilo kod 46% ispitanika. Na temelju izgleda, iza leđa je često bilo ismijavano 3%, ponekad 15%, a nikada 82% ispitanika. Da je netko uništio njihovu ljubavnu vezu često izjasnilo se 2%, ponekad 14%, a 84% ispitanika iznosi da im se to nije nikada dogodilo. Nitko se nije izjasnio da ih je netko ismijavao često na temelju vjere ili nacionalnosti, kod 18% se to ponekad događalo, a 82% to nije nikada doživjelo.

Tablica 2. Učestalost doživljavanja određenih oblika elektroničkog nasilja

	NIKADA	PONEKAD	ČESTO
Uznemiravanje anonimnim porukama	46%	48%	6%
Ružni komentari na društvenim mrežama	76%	20%	4%
Blokiranje iz <i>chat</i> grupe	85%	12%	3%
Objava fotografije bez pristanka	88%	9%	3%

Iz podataka iznesenih u Tablici 2. vidljivo je da je 6% ispitanika često bilo uznemiravano anonimnim, prijetećim i uvredljivim porukama putem društvenih mreža, 48% ponekad, a 46% ispitanika nikada to nije doživjelo. Njih 4% često je vidjelo ružne komentare o sebi na društvenim mrežama, 20% ponekad, a 76% nikada. Tri posto ispitanika je često bilo blokirano iz zajedničke *chat* grupe, 12% ponekad, a 85% nikada. Objavu fotografije na društvenim mrežama bez pristanka i ružno komentiranje nije nikada iskusilo 88%, ponekad 9%, a 3% ispitanika je to često doživjelo.

U pogledu relacijskog i elektroničkog nasilja, možemo zaključiti da su žrtve najviše bile izložene širenju tračeva, ružnih priča i ogovaranju, ali i primanju anonimnih, prijetećih i uvredljivih poruka na društvenim mrežama.

Tablica 3. Učestalost počinjenja određenih oblika relacijskog nasilja

	NIKADA	PONEKAD	ČESTO
Izostavljanje ili isključivanje	60%	38%	2%
Tračanje, ružne priče, ogovaranje	35%	60%	5%
Ismijavanje na temelju izgleda	54%	42%	4%
Ignoriranje	50%	45%	5%
Odbijanje prijateljstva	73%	24%	3%
Postavljanje uvjeta za prijateljstvo	95%	5%	0%
Ismijavanje na temelju vjere ili nacionalnosti	90%	9%	1%
Oponašanje iza leđa	66%	31%	3%
Pravljenje grimasa iza leđa	60%	38%	2%
Ismijavanje na temelju socijalnog stanja	97%	3%	0%
Uništavanje prijateljstva	92%	8%	0%
Uništavanje veza	96%	3%	1%

Iz podataka iznesenih u Tablici 3. vidljivo je da je manji broj ispitanika bio počinitelj relacijskog nasilja. Najviše ispitanika navodi da su tračali, ružno pričali i ogovarali, i to često njih 5%, ponekad 60%, a nikada 35% ispitanika. Njih 5% često je ignoriralo i pravilo se da netko ne postoji, ponekad je to činilo 45%, a nikada 50% ispitanika. Ismijavanje na temelju izgleda navodi njih 4% kao često, ponekad 42%, a nikada 54% ispitanika. Sljedeći oblik nasilja je oponašanje nekoga iza leđa. Njih 3% činilo je to često, 31% ponekad i 66% nije nikada. Njih 3% izjasnilo se da je često odbilo

nečije prijateljstvo zbog ružnih priča i tračeva, 24% je to učinilo ponekad, a 73% nije nikada to učinilo. Izostavljanje ili isključivanje iz zajedničkih aktivnosti i pravljenje grimasa iza leđa činilo je često 2%, ponekad 38% ispitanika, a 60% nije to nikada učinilo. Ismijavanje na temelju vjere i nacionalnosti nije nikada počinilo 90% ispitanika, ponekad 9% i često 1%. Manje zastupljen oblik nasilja je uništavanje nečijeg prijateljstva koje 92% ispitanika nije nikada činilo, dok 8% navodi da su to ponekad činili, a nitko ne navodi da je to često radio. Također nitko nije često postavljao uvjete za prijateljstvo, ponekad je to činilo 5% ispitanika, a nikada 95%. Slijedi uništavanje nečijeg prijateljstva koje nitko nije često činio, 8% ponekad, a 92% nikada. Najmanje zastupljen oblik nasilja je ismijavanje na temelju socijalnog statusa. Njih 97% izjasnilo se da to nije nikada počinilo, ponekad 3%, a nikada ni jedan ispitanik.

Tablica 4. Učestalost počinjenja određenih oblika elektroničkog nasilja

	NIKADA	PONEKAD	ČESTO
Uznemiravanje anonimnim porukama	96%	3%	1%
Ružni komentari na društvenim mrežama	90%	7%	3%
Blokiranje iz <i>chat</i> grupe	89%	11%	0%
Objava fotografije bez pristanka	97%	3%	0%

Iz podataka iznesenih u Tablici 4. vidimo da 3% ispitanika priznaje često pisanje ružnih komentara na društvenim mrežama, 7% ponekad, a 90% nije nikada to činilo. Uznemiravanje anonimnim, prijetećim, uvredljivim poruka nije nikada učinilo 96% ispitanika, ponekad 3% i 1% se izjasnio kako je to često činio. Slijedi blokiranje iz *chat* grupe, koje njih 89% nije nikada učinilo, 11% ponekad i nitko često. Objavljivanje fotografije bez pristanka 97% nije nikada učinilo, 3% ponekad, dok niti jedan ispitanik nije naveo učestalo takvo objavljivanje.

Prema retrospektivom samoiskazu studenata, najčešći oblik počinjenja relacijskog nasilja kao i izloženosti bio je širenje tračeva, ružnih priča i ogovaranje, a slične rezultate dobili su u svom istraživanju Smokrowski i Kopasz (2005). Što se tiče

elektroničkog nasilja, najviše je zastupljeno ružno komentiranje na društvenim mrežama.

Iz prikupljenih podataka možemo iščitati da je manje ispitanika počinilo nasilje nego što ga je doživjelo. Moramo uzeti u obzir mogućnost da ispitanici nisu iskreno ispunili upitnik, pa pružaju socijalno prihvatljive i poželjne odgovore ili možda subjektivno gledaju na svoju prošlost i odnose s vršnjacima. Svima je lakše priznati da su bili žrtve nego počinitelji relacijskog i/ili elektroničkog nasilja. Također možemo zaključiti da je potrebno više raditi na prevenciji elektroničkog i relacijskog nasilja baš zbog njihovog težeg otkrivanja.

9.2.1. Rezultati korelacijske analize

Drugi problem ovog istraživanja bio je utvrditi povezanost između počinjenja i izloženosti relacijskog oblika nasilja sa zadovoljstvom života (zadovoljstvo samim sobom, zadovoljstvo obitelji, zadovoljstvo prijateljima i zadovoljstvo socijalnim mrežama) i emocijama zbog postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života.

Tablica 5. Korelacijska matrica ispitivanih varijabli

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. žrtve	1	0,400**	0,703**	-0,278**	-,0342**	-0,136	0,208*	-0,325**
2. počinitelji	0,400**	1	0,073	-0,252*	-0,332**	-0,053	0,316**	-0,277**
3. emocije	0,703**	0,073	1	-0,350**	-0,320*	-0,225*	0,195	-0,386**
4. zadovoljstvo obitelji	-0,278**	-0,252*	-0,350**	1	0,287**	0,392**	-0,091	0,798**
5. zadovoljstvo prijateljima	-0,342**	-,0332**	-0,320**	0,287**	1	0,498**	-0,171	-0,716**
6. zadovoljstvo sobom	-0,136	-0,053	-0,225*	0,392**	,498**	1	-0,005	0,781**
7. zadovoljstvo socijalnim mrežama	-0,208*	0,316**	0,195	-0,091	-0,171	-0,005	1	-0,112
8. zadovoljstvo životom	-0,325**	-,0277**	-0,386**	0,798**	0,716**	0,781**	-0,112	1

Napomena: značajnost korelacije ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Dobiveni rezultati iz Tablice 5. pokazuju da žrtve doživljavaju negativnije osjećaje vezane uz postupke vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života ($r=0.703$; $p<0.01$). Ne zna se jesu li ispitanici osjećali manjak samopouzdanja,

odbačenost, tugu i uvrijeđenost i prije nego što su postao meta počinitelja, te je možda i to razlog što su postali meta ili je to rezultat nasilja.

Ali, zasigurno, što je žrtva više bila izložena elektroničkom i relacijskom nasilju to je više osjećala manjak samopouzdanja, odbačenost, uvrijeđenost i tugu. Među ispitanicima je 14% odgovorilo da su se često osjećali odbačeno zbog postupaka vršnjaka, 49% ponekad i 37% se nikada nije tako osjećao. Uvrijeđeno se osjećalo njih 13% često, 30% ponekad i 37% nikada. Tugu zbog postupaka svojih vršnjaka nije nikada osjećalo 36% ispitanika, 47% ponekad, a 17% često. Manjak samopouzdanja je osjećalo 18% ispitanika često, 44% ponekad i 38% nikada. Manjak samopouzdanja možemo potkrijepiti i statistički značajnom vezom s komentarima na društvenim mrežama ($r=0.256$; $p<0.05$). Žrtve imaju manje samopouzdanja zbog komentara prijatelja na društvenim mrežama.

Postoji statistički značajna veza između ismijavanja iza leđa na temelju izgleda i osjećaja tuge zbog takvog ponašanja vršnjaka ($r=0.61$; $p<0.01$). Milivojević (2010) navodi da žrtva koju je počinitelj povrijedio gubi samopouzdanje, ugrožen joj je status u društvu, osjeća se odbačeno te to rezultira tugom, a tuga vodi depresiji. Dobivene rezultate još možemo povezati s istraživanjima koja naglašavaju da su žrtve zabrinute i stalno okupirane događajem nasilja zbog čega stalno proživljavaju iste negativne emocije (Faucher i sur., 2014; Zalaquet i Chatters, 2014). Određena doza anonimnosti pomaže nasilju preko interneta (Patchin i Hinduja, 2006), pa žrtve ne mogu utvrditi tko je počinitelj, što rezultira još većom nesigurnošću i zabrinutošću.

Osobe koje su češće žrtve nasilja su manje općenito zadovoljne životom ($r= -0.325$; $p<0.01$), obitelji ($r= -0.278$; $p<0.01$) i prijateljima ($r= -0.342$; $p<0.01$), ali postoji statistički značajna povezanost da su žrtve nasilja također češće i počinitelji nasilja ($r=0.40$; $p<0.01$). Postoji mogućnost da se žrtva osvećuje počinitelju ili svoje negativne emocije usmjerava na počinjenje nasilja prema nekoj trećoj osobi, te se tako stvara vršnjački krug nasilja. Oni koji su bili meta nasilja putem interneta, često koriste tu istu tehnologiju kako bi se osvetili, kaznili počinitelja i vratili mu istom mjerom (Beran i Li, 2007; Hunter i Borg, 2006). U istraživanjima relacijskog nasilja također se naglašava da žrtve imaju niže samopouzdanje i poteškoće u socijalnim

odnosima što rezultira nezadovoljstvom u društvu (Crick i sur., 2002; Smokrowski, 2005). Nezadovoljstvo stvara burne reakcije i emocije kao što su u svom istraživanju naveli Reynolds i Repetti (2010), tako da i u ovom istraživanju možemo reći da je moguće da su žrtve nasilja ujedno i počinitelji nasilja upravo zbog osvete.

Počinitelji nasilja iskazuju veće zadovoljstvo socijalnim mrežama ($p=0.316$, $p<0.01$). Osobama koje su češće počinitelji lajkovi na društvenim mrežama pomažu da se osjećaju zadovoljno ($r=0.326$, $p<0.01$) te više vole provoditi vrijeme na društvenim mrežama nego s prijateljima uživo na piću ($r=0.252$, $p<0.05$). Počinitelji relacijskog nasilja prenose različite oblike nasilja na vlastita prijateljstva te tako narušavaju mogućnost održavanja prijateljstva što utječe na kasnije uspostavljanje međuljudskih odnosa (Leff i sur., 2010). Postoji mogućnost da zbog toga više vole provoditi vrijeme na društvenim mrežama, a možda se osjećaju zadovoljnije jer im elektroničko nasilje zapravo pruža prenošenje relacijskog nasilja u virtualni svijet gdje je publika još veća, pa im to pruža veće zadovoljstvo pri ponižavanju žrtve i njezinom manipuliranju.

Počinitelji indirektnih oblika nasilja također su manje zadovoljni životom ($r=-0.277$, $p<0.01$), prijateljima ($r=-0.332$, $p<0.01$) i obitelji ($r=-0.252$, $p<0.05$). Istraživanja pokazuju da su permisivni i autoritativni stil odgoja djece okidači da dijete postane relacijski i/ili elektroničko nasilno (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014; Clark i sur., 2015). Bitna je socijalna podrška obitelji kako bi dijete znalo pristupiti vršnjacima i s njima razvilo pozitivan odnos. Kao primjer možemo navesti da postoji statistički značajna povezanost da osobe koje vole provoditi vrijeme s roditeljima rjeđe namjerno ignoriraju i odbijaju pričati s nekim ($r=-0.201$, $p<0.05$), rjeđe ismijavaju nekoga na temelju vjere i nacionalnosti ($r=-0.322$, $p<0.01$), te rjeđe oponašaju nekog iza leđa dok ta osoba ne gleda ($r=-0.215$, $p<0.05$).

Smokrowski i Kopasz (2005) u svom istraživanju navode da se počinitelji indirektnih oblika nasilja ne izdvajaju iz skupine jer se koriste prikrivenim strategijama poput anonimnog ružnog komentiranja na društvenim mrežama ili tračanja, širenja neistina iza leđa žrtve. Zbog toga često prođu nekažnjeno i žrtve ne uspijevaju pravovremeno dobiti pomoć odraslih jer nema vidljivih posljedica kao kod tjelesnih oblika nasilja.

Na osnovi provedenog istraživanja i njegove analize, možemo ustvrditi da je, na temelju retrospektivnog iskaza studenata, najrašireniji oblik relacijskog nasilja

širenje tračeva, ružnih priča i ogovaranje, a slične rezultate su dobili Smokrowski i Kopasz (2005) i Bulat Rajhvajn i Ajduković (2012), zatim namjerno izostavljanje ili isključivanje iz nekih zajedničkih aktivnosti i gubljenje prijatelja zbog tračeva, ogovaranja ili ružnih priča. Iskazi počinitelja su jako slični i podržavaju iskaze žrtava. Društvene mreže je koristilo 93% ispitanika za vrijeme osnovnoškolskog i srednjoškolskog života, što potkrepljuje rezultate da je najrasprostranjenije bilo uznemiravanje anonimnim, prijetećim i uvredljivim porukama preko društvenih mreža, a počinitelji najčešće navode ružno komentiranje na društvenim mrežama.

Rezultati drugih istraživanja proširuju saznanja o žrtvama elektroničkog i relacijskog nasilja, pa se žrtve opisuju kao osobe sa slabim socijalnim vještinama, problemima sa samopouzdanjem, depresijom (Olweus, 1998; Smokrowski, Kopasz, 2005; Patchin i Hinduja, 2006; Bilić, 2013) ali na temelju ovoga istraživanja možemo još nadodati da su manje zadovoljne svojim prijateljima, potporom obitelji, socijalnim mrežama i osjećaju više negativnijih emocija vezanih uz svoje vršnjake. Nasilje tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života ostavlja posljedice na socijalno funkcioniranje u životu i kasnije nezadovoljstvo prijateljima i obitelji. Žrtve su ujedno i češće počinitelji nasilja, a to možemo povezati s emocijama koje proživljavaju zbog nasilja. Tuga, odbačenost i uvrijeđenost prerastaju u želju za osvetom te se tako same žrtve pretvaraju u počinitelje.

Počinitelji indirektnih oblika nasilja nezadovoljni su životom općenito. U istraživanju Reynolds i Reppetti (2010) utvrđena je statistička povezanost između počinjenja indirektnih oblika nasilja i neugodnih osjećaja zbog postupaka vršnjaka u osnovnoškolskom i srednjoškolskom životu, ali u ovom istraživanju ne postoji statistički značajna povezanost.

Istraživanje je bilo retrospektivnog tipa, postoji mogućnost da je to moglo utjecati na objektivnost samoiskaza. U budućnosti je još potrebno uključiti u istraživanje pomagače i promatrače vršnjačkog nasilja.

Na osnovi provedenog istraživanja i njegove analize možemo sažeti da je najrašireniji oblik relacijskog nasilja širenje tračeva, ružnih priča i ogovaranje, zatim slijedi namjerno izostavljanje ili isključivanje iz nekih zajedničkih aktivnosti. Iskazi počinitelja su jako slični i podržavaju iskaze žrtvi. Žrtve elektroničkog nasilja navode uznemiravanje anonimnim, prijetećim i uvredljivim porukama preko društvenih

mreža kao najučestaliji oblik nasilja, a počinitelji najčešće priznaju ružno komentiranje na društvenim mrežama. Žrtve doživljavaju negativnije osjećaje poput uvrijeđenosti, manjka samopouzdanja, tuge i odbačenosti vezane uz postupke vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života. Neugodne emocije su povezane s nezadovoljstvom životom, obitelji i prijateljima, ali postoji i statistički značajna povezanost da su žrtve nasilja također češće i počinitelji nasilja. Postoji mogućnost da se žrtva osvećuje počinitelju ili svoje negativne emocije usmjerava na počinjenje nasilja prema nekoj trećoj osobi. Počinitelji indirektnih oblika nasilja također su manje zadovoljni životom, prijateljima i obitelji, ali ne postoji statistički značajna povezanost počinitelja i neugodnih osjećaja zbog postupaka svojih vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja.

10. ZAKLJUČAK

Indirektni oblici nasilja su elektroničko i relacijsko nasilje. Odvijaju se prikriveno, a zajedničko im je svjesno i opetovano nanošenje boli žrtvi. Za razliku od izravnih oblika nasilja, indirektni oblici nasilja se s dobi povećavaju te postaju sve rašireniji u adolescenciji, ali i kasnije.

Istraživanjem se željelo proširiti spoznaje o indirektnim oblicima nasilja, utvrditi učestalost počinjenja i izloženosti relacijskom i elektroničkom obliku nasilja te utvrditi povezanost između počinjenja i izloženosti relacijskog oblika nasilja sa zadovoljstvom života (zadovoljstvo sânim sobom, zadovoljstvo obitelji, zadovoljstvo prijateljima i zadovoljstvo socijalnim mrežama) i s emocijama uslijed postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog života.

Osobe koje su bile žrtve indirektnih oblika nasilja imaju poteškoće u socijalnom funkcioniranju što se očituje u nezadovoljstvu svojim obiteljima i prijateljskim odnosima. Rezultati ovoga istraživanja pružaju uvid u emocionalne reakcije žrtvi, osobito osjećaje tuge, odbačenosti, manjka samopouzdanja i uvrijeđenosti, što rezultira osjećajem vraćanja istom mjerom koja vodi začaranom krugu nasilja jer žrtve ujedno postaju počinitelji.

Počinitelji se ne razlikuju toliko od vršnjaka koji ne čine nasilje. Istraživanje je pokazalo manje zadovoljstva općenito životom, obitelji i prijateljima, ali nisu povezani s negativnim osjećajima zbog postupaka vršnjaka tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja.

Djeca su izložena relacijskom nasilju i to u najvišoj mjeri širenju tračeva, ružnih priča i ogovaranju te izostavljanju ili isključivanju iz nekih zajedničkih aktivnosti. Kod elektroničkog nasilja, to je uznemiravanje anonimnim, prijetećim i uvredljivim porukama te ružno komentiranje na društvenim mrežama.

Velik broj djece je podvrgnut indirektnim oblicima nasilja te je potrebno što prije započeti s već navedenom prevencijom i podizanjem svijesti o posljedicama ovih prikrivenih oblika nasilja. S prevencijom relacijskog nasilja trebalo bi započeti još u predškolskoj dobi, jer se ona tada javlja prvi put, a s prevencijom elektroničkog nasilja u osnovnoj školi, i to jačanjem samokontrole i empatije te bi trebalo djeci dati

uvid u to da nešto indirektno učinjeno ili rečeno ima teške posljedice i nema dobrog opravdanja za nasilje.

LITERATURA:

Anderson, T., Sturm, B. (2007). Cyber-bullying: From playground to computer. *Young Adult Library Services*, 5 (2), 24-27.

Archer, J., Cote, S. (2005). Sex differences in aggressive behavior. U: R.E. Tremblay R. E., W.W. Hartup i J. Archer (Ur.), *Developmental origins of aggression* (str. 425–443). New York: Guilford Press.

Beckman, L., Hagquist, C., Hellström, L. (2013). Discepanant gender patterns for cyberbullying and traditional bullying – An analysis of Swedish adolescent data. *Computers in Human Behavior*, 29 (5), 1896-1903.

Beran, T., Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of student wellbeing*, 1(2), 15-32.

Berne, S., Frisé, A., Kling, J. (2014). Appearance-related cyberbullying: A qualitative investigation of characteristics, content, reason, and effects. *Body image*. 11 (4), 527–533.

Bilić, V. (2007). Nasilno i nekorektno ponašanje prema nastavnicima. U H. Vrgoč (Ur.), *Nasilje i nasilno ponašanje u školi/vrtiću/učeničkom domu* (str. 46-66). Zagreb: Hrvatski pedagoško – književni zbor.

Bilić, V. (2013). Relacijsko nasilje među vršnjacima. *Zagovor jezika hrvatskog – časopis za učitelje hrvatskog jezika*, 1 (1), 102–107.

Bilić, V., Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.

Bilić, V., Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naknada Ljevak.

Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex roles*, 30 (3-4), 177-188.

Bulat Rajhvajn, L., Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*. 21 (1), 167-194.

Buljan Flander, G. (2005). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2010). *Nasilje preko interneta*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Buljan Flander, H. i Kovačević, H. (2005). *Zašto baš ja: knjiga o nasilju među djecom*. Zagreb: Znanje.

Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., Woods, K. E., Yeh, E. A. J., Huddleston-Casas, C. A. (2006). Early parenting and children's relational and physical aggression in the preschool and home contexts. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 27 (3), 209-227.

Cenameri, M. (2013). Internet, Child and Adolescence Social Development. *Mediterranean Journal of Social Science*, 48 (2), 571-578.

Chibbaro, J. (2007). School counselors and the cyberbully: Interventions and implications. *Professional School Counseling*, 11 (1), 65-68.

Cillessen, A. H. N., Rose, A. J. (2005). Understanding popularity in the peer system. *Current Directions in Psychological Science*, 14 (1), 102-105.

Clark, C. M., Dahlen, E. R., Nicholson, B. C. (2015). The role of parenting in relational aggression and prosocial behavior among emerging adults. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 24 (2), 185-202.

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole; kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Tiskara Millennium.

Coyne, S.M., Archer, J., Eslea, M. (2006). "We're not friends anymore! unless...": The frequency and harmfulness of indirect, relational, and social aggression. *Aggressive Behavior*, 32(4), 294-307.

Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54 (1), 216–224.

Crick, N. R., Casas, J. F., Nelson, D. A., (2002). Toward a More Comprehensive Understanding of Peer Maltreatment: Studies of Relational Victimization. *Current Directions in Psychological Science*, 11 (3), 98-101.

Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social psychological adjustment. *Child Development*, 66 (1), 710-722.

Crick, N. R., Nelson, D. A. (2002). Relational and physical victimization within friendships: Nobody told me there'd be friends like these. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30 (6), 599-607.

Debarbieux, E. (2004): *Nasilje u školi u Europi. Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici. Izvješće s Konferencije Vijeća Europe*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o.

Deniz, M. (2015): A Study on Primary School Student's Being Cyber Bullies and Victims According to Gender, Grade, and Socioeconomic Status. *Croatian Journal Educational*, 17 (3), 659-671.

Doane, A. N., Pearson, M. R., Kelley, M. L. (2014). Predictors of cyberbullying perpetration among college students: An application of the theory of reasoned action. *Computers in Human Behavior*, 36 (1), 154–162.

- Essau, C., Conradt, J. (2009). *Agresivnost u djece i mladeži*. Zagreb : Naklada Slap.
- Faucher, C., Jackson, M. i Cassidy W. (2014). Cyberbullying among university students: Gendered experiences, impacts and perspectives. *Education Research International*, 2014, 1-10.
- Field, E.M., (2004). *Živjeti bez nasilja: kako pomoći djeci da izađu na kraj sa zadirivanjem i nasiljem*. Zagreb: Naklada Kosinj.
- Furlong, M. i Morrison, G. (2000.). The school in school violence: Definitions and facts. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8 (1), 71–81.
- Garandeanu, C. F., Cillessen, A. H. (2006). From indirect aggression to invisible aggression: A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and violent behavior*, 11 (6), 612-625.
- Garrett, A., (2003). *Bullying in American Schools: Causes, Preventions, Interventions*. Jefferson, NC: McFarland.
- Grotzinger J. K., Crick, N. R. (1996). Relational aggression, overt aggression, and friendship. *Child Development*, 67, 2328–2338.
- Hasekin, F. (2013). Age's Differences at Bullying's Acts in School Age. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(9): 220-222.
- Hinduja S, Patchin J.W. (2008). Cyberbullying: An explanatory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behaviour*, 29 (2), 129-56.
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14 (3), 206-221.
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2012). Cyberbullying: Neither an epidemic nor a rarity. *European Journal of Developmental Psychology*, 9 (5), 593-543.

Horton, K. (2010). The diverse adolescent relational aggression scale: Development and validation. (Doctoral dissertation, University of Texas at Arlington, 2010).

Hunter, S. C. i Borg, M. G. (2006). The influence of emotional reaction on help seeking by victims of school bullying. *Educational Psychology*, 26 (6), 813-826.

Karmaliani R., Mcfarlane J., Somani R., Khuwaja H.M.A., Bhamani S.S., Ali T. S. (2017). Peer violence perpetration and victimization: Prevalence, associated factors and pathways among 1752 sixth grade boys and girls in schools in Pakistan. *PLOS One*, 12 (8), 1-16.

Kayler, H. (2010). Book review: Understanding girl bullying and what to do about it: Strategies to help heal the divide. *Professional School Counseling*, 13 (5), 278-280.

Keith, S., Martin, M. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber world. *Reclaiming Children & Youth*, 13 (4), 224-228.

Kerig, P. K., Stellwagen, K. K. (2010). Roles of callous-unemotional traits, narcissism, and Machiavellianism in childhood aggression. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32(3), 343-352.

Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health*, 41 (6). 22–30.

Kowalski, R. M., Limber, S. P. i Agatston, P. W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Malden: Blackwell.

Laftman, S. B., Modin, B. i Ostberg, V. (2013). Cyberbullying and subjective health: A large-scale study of students in Stockholm, Sweden. *Children and Youth Services Review*, 35 (1), 112–119.

Leff, S. S., Waasdorp, T. E., Crick, N. R. (2010). A review of existing relational aggression programs: Strengths, limitations, and future directions. *School Psychology Review*, 39 (4), 508-535.

Maleš, D., Stričević, I., (2005). *Zlostavljanje među učenicima može se spriječiti*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.

Marušić, I. i Pavin Ivanec, T. (2008.). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 5-19.

Mazur, J., Malkowska, A. (2003). Bullies and victims among Polish schoolaged children. *Medycyna Wieku Rozwojowego*. 7 (2), 121-134.

Milivojević, Z. (2010). *Emocije*. Zagreb : Mozaik knjiga.

O'Neill, B., Dinh, T. (2014). *Net Children Go Mobile: initial findings from Ireland*. Dublin : Dublin Institute of Technology.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.

O'Regan, F. J. (2008). *Kako se nositi s djecom problematična ponašanja: ne mogu učiti, ne žele učiti, ne zanima ih*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Owens, L., Shute, R., Slee, P. (2000). Guess what I just heard!: Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67–83.

Ozden, M. S., Icelliglu, S. (2014). The perception of cyberbullying and cybervictimization by university students in terms of their personality factors. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 116, 4379–4383.

Parker, J. G., Low, C. M., Walker, A. R., & Gramm, B. K. (2005). Friendship jealousy in young adolescents: Individual differences and links to sex, self-esteem, aggression, and social adjustment. *Developmental Psychology*, 41 (1), 235-250.

Patchin, J. W., Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4 (2), 148-169.

Pavić Šimetin, I., Mayer, D., Musić Milanović, S., Pejnović Franelić, I. i Jovičić, D. (2016). *Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika. Health Behaviour in School-aged Children – HBSC 2013/2014. Osnovni pokazatelji zdravlja i dobrobiti učenika i učenica u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

Peeters, M., Cillessen, A. H., Scholte, R. H. (2010). Clueless or powerful? Identifying subtypes of bullies in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(9), 1041-1052.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Hrabri telefon (2013). *Koliko vremena i uz koje rizike djeca provode na internetu i Facebooku*. Preuzeto 2. Svibnja 2018. s: <http://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/rijec-ravnateljice/nase-istrazivanje-koliko-vremena-i-uz-koje-rizike-djeca-provode-na-internetu-i-facebooku/>

Pregrad, J. (2007). *Projekt „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“*. Priručnik. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Raskauskas, J., Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575.

Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 65 (2), 251-272.

Reynolds, B., Pepetti, R. (2010). Teenage girl's perceptions of the functions of relationally aggressive behaviors. *Psychology in the Schools*. 47(3), 282-296.

Rigby, K., (2006). Expressed Readiness of Australian Schoolchildren to Act as Bystanders in Support of Children who are Being Bullied. *An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 26 (3), 425-440.

Rivers, I., Smith, P. K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive Behaviour*, 20 (1), 359-368.

Rivers, I., Duncan, N., Besag, V. E. (2007). *Bullying: Handbooks for educators and parents*. Westport, Connecticut, London: Praeger Publisher.

Roberto, A. J., Eden, J., Savage, M. W., Ramos-Salazar, L., Deiss, D. M. (2014). Prevalence and predictors of cyberbullying perpetration by high school seniors. *Communication Quarterly*, 62, 97–114.

Rose, A. J., Swenson, L. P., Waller, E. M. (2004). Overt and relational aggression and perceived popularity: Developmental differences in concurrent and prospective relations. *Developmental Psychology*, 40 (3), 378-387.

Sandstrom, M. J. (2007). A link between mothers' disciplinary strategies and children's relational aggression. *British Journal of Developmental Psychology*, 25 (3), 399-407.

Sauer, B., Ajanović, E. (2013). Doing masculinity, doing femininity. Interethnic violence in the school environment. *Annales Series historia et sociologia*, 23(2), 261-274.

Smokrowski, P. R., Kopasz, K. (2005). Bullying in School: An Overview of Types Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies. *Children and Schools*, 27 (2) 101-110.

Strabić, N., Tokić Milaković, A. (2016). Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja: *Kriminologija i socijalna integracija*, 24 (2), 166-183.

Sullivan, T.N., Helms, S.W., Kliewer, W., Goodman, K.L. (2010). Associations between sadness and anger regulation coping, emotional expression, and physical and relational aggression among urban adolescents. *Social Development*, 19 (1), 30-51.

Tacker, J., Ostrov, J. (2010). Measuring Relational Aggression in Middle Childhood in a Multi – Informant Multi – Method Study.

Tackett, J. L., Waldman, I. D., Lahey, B. B. (2009). Etiology and measurement of relational aggression: A multi-informant behavior genetic investigation. *Journal of Abnormal Psychology, 118*(4), 722-733.

Treviño Tijerina M. C., Cruz Maldonado M. E., Gonzalez-Salazar F. (2014). Violence and types of violence in Northern Mexico University. *Procedia - Social and Behavioral Sciences 132*, 466 – 472.

Uzelac, M., Bogнар, L. i Bagić, A. (1994). *Budimo prijatelji: priručnik odgoja za nenasilje i suradnju: pedagoške radionice za djecu od 6 do 14 godina*. Zagreb: Slon.

Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014): Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada. 21* (1), 33–64.

Verlaan, P., Turmel, F., (2010). Development process and outcome evaluation of a program for raising awareness of indirect and relational aggression in elementary schools: A preliminary study. *School Psychology Review, 39* (4), 552-568.

Waasdorp, T. E., Bradshaw, C. P., Duong, J. (2011). The link between parents' perceptions of the school and their responses to school bullying: Variation by child characteristics and the forms of victimization. *Journal of Educational Psychology, 103* (2), 324.

Wang, J., Iannotti, R. J., Nansel, T. R. (2009): School Bullying Among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber. *Journal of Adolescent Health, 45* (4), 368–375.

Wong-Lo, Mickie; Bullock i Lyndal M. (2011). Digital Aggression: Cyber world Meets School Bullies, *Preventing School Failure, 55* (2), 64-70.

World Health Organization (2011). *Violence against women – Intimate partner and sexual violence against women*. Geneva. World Health Organization.

Zalaquett, C. P. i Chatters, S. J. (2014). Cyberbullying in college: Frequency, characteristics and practical implications. *SAGE Open*, 4, 1-8.

11. PRILOZI

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

IME I PREZIME STUDENTICE: Jelena Ožegović

MATIČNI BROJ:

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Izjavljujem da sam diplomski naziv pod nazivom Percepcija studenata o raširenosti i
posljedicama indirektnih oblika nasilja izradila samostalno.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, internetske stranice, zakoni i sl., u radu su jasno označeni kao takvi te odgovarajuće navedeni u popisu literature.

U Zagrebu, _____

(Potpis studenta)